

Türkiye'nin Düzeni'ni İletişim Açısından Okumak

Serdar ÖZTÜRK*

GİRİŞ

Türkiye'nin geri kalmışlık sorununu, geçmişi, bugünü ve geleceği kapsayacak şekilde tek bir eserde inceleyen araştırmacı sayısı azdır.¹ Hikmet Özdemir'in "tek kişilik araştırma merkezi" (Özdemir, t.y., 37) olarak nitelediği Doğan Avcıoğlu, bir akademisyen olmamasına karşın, 1969'da ilk baskısı yapılan *Türkiye'nin Düzeni* isimli eseriyle bu tür bir çabaya girişen ender araştırmacılardan birisidir. Avcıoğlu'nun bu yapıtı, yayımlandığı yıllarda (Türkdoğan, 1970; Cengiz, 1969; Alpay, 1969) ve sonrasında hem akademisyenlerden, hem de akademisyen olmayanlardan genellikle olumlu eleştiriler almıştır. Ömeğin, Gülten Kazgan, eser hakkında "çığır açtı" diyecek

* Yrd. Doç. Dr., G.Ü. İletişim Fakültesi

¹ Türkiye'nin uzun soluklu macerasını tek bir eserde işleyen akademisyenler arasında Türkiye'nin Çağdaşlaşması (2002) adlı yapıtıyla Niyazi Berkes başta gelir. Berkes, makalelerini topladığı Türk Düşününde Batı Sorunu (1975) isimli eserinde de yine uzun dönemli sorunları ele alır. İdris Küçükömer'in Düzenin Yabancılaşması (1994), aynen Avcıoğlu gibi Türkiye'nin niçin kapitalistleşemediğinin yanıtı arar, ancak Avcıoğlu'ndan farklı bir sonuca ulaşır: Küçükömer'e göre bunun nedeni Asyatik Despotizm'in özelliğinden kaynaklanır. Şerif Mardin (1994) ise, bir makalesinde Türkiye'nin geri kalmışlık macerasının nedenlerini Osmanlı'dan başlatarak Cumhuriyet'in çok partili rejimini kapsayacak şekilde sorgular. Avcıoğlu gibi akademik hayatın dışında yer alan İsmail Cem de Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi (1977) isimli eserinde benzeri sorunları işler. Cem, bu eserinde şu soruların yanıtlarını arar: "Türkiye'nin dengesi, temel nitelikleri, gerçek kimliği nedir, nasıl bozulmuştur? Dengenin yüksek bir düzeyde yeniden kurulabilmesi için tarih ve çağımızın gerçekleri ne gibi yollara ışık tutuyor? Kökümüz ve dünya görüşümüzle kalkınma yöntemleri arasında yeni bir uyum sağlanabilir mi?" (s. 43).

kadar olumlu nitelermelerde bulunur.² Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Düzeni* hakkında “aydınların başucu kitabı, bilim adamlarının sık sık göndermede bulunduğu bir araştırma kaynağı halini aldı. Kerelerce basıldı. Ödüller aldı.” der (Aktaran Özdemir, t.y.: 265). Akademik hayat dışından Ali Sirmen (1983) *Türkiye'nin Düzeni*'ne kadar hiçbir kitabın Türkiye'nin tarihi, toplumsal ve ekonomik yapısı ve sorunları hakkında ilgi ve yankı uyandırmadığını ileri sürer. Fikret Otyam (1983) ise, kitabın sadece yurt içinde değil, yurt dışında bile ilgi uyandırdığını yazar.

Buna karşın Avcioğlu'nun kitabına olumsuz eleştiriler yönelten aydınlar yok değildir. Örneğin Mete Tunçay'ın gerek *Türkiye'nin Düzeni*'nin içeriği, gerekse bu kitapla ilgili olumlu görüş yazarları hakkındaki nitelermeleri olumsuzdur:

895 dipnotuyla bu kitap, akıllı bir gazetecinin, geniş okuyucu kitlesine ulaşmayan bilimsel araştırmaların, kendi çözümlemesine ve strateji anlayışına uygun düşen yanlarını ayırıp çarpıcı bir dille sunmasından ibaretti. Nitekim, gazetelerde, dergilerde ona övgü düzenler, hep aktardığı malzeme parçalarını alıntıyorlar, bunların gerisindeki teorik çerçeveyi, asıl Avcioğlu'na özgü fikirleri tartışmıyorlardı. Kitabı okuyan asker-sivil yarı aydın bürokratlar –Avcioğlu'nun istediği- pek çok şeyi bir çarpıda öğrenmiş oluyorlar ve yine onun çizdiği stratejide kendilerine düşen görevden pek hoşlanıyorlardı. (akt. Özdemir, t.y.: 316).

Sonuçta *Türkiye'nin Düzeni*, Hikmet Özdemir'in de belirttiği gibi büyük yankılar uyandırmış, yapıtın yöntemi ve yapıtta ileri sürülen görüşler pek çok çevrede tartışılmıştır (Özdemir, t.y.: 37). Doğan Avcioğlu'nun, *Türkiye'nin Düzeni* dışında 5 kitabı, 3 çevirisi ve *Yön* ile *Devrim* dergilerinde yayımlanmış toplam 286 makalesi bulunmasına karşın (Özdemir, t.y.: 47-62) hiçbirisi bu eser kadar yankı yaratmamıştır. Üstelik, yapıt, Avcioğlu'nun ilk eseridir. Eserin yayımlanma zamanı, Avcioğlu'nun ilk dergicilik deneyimi olan *Yön*'ün 1967'de yayın hayatının bitmesinden sonrasına ve 1969'da başlayan ikinci dergicilik deneyimi olan *Devrim*'in öncesine rastlar. Ama *Türkiye'nin Düzeni*, sadece zamansal olarak bu iki dergi arasında bir yerde

² “Türkiye'nin Düzeni 1969'da ilk yayımlandığında, toplumsal bilimlerin bir toplumun dünü ve bugünü yoluyla yarınına da ışık tutmakta ne denli yararlı olabileceği ortaya çıktı. Nasıl Y.K. Karaosmanoğlu'nun “Yaban”ı, Mahmut Makal'ın “Bizim Köy”ü, İ.H. Tökin'in “Türkiye'de Köy İktisadiyatı” ya da Ş.R. Hatipoğlu'nun “Türkiye'de Zirai Buhran”ı 1930'lar ve 1940'lar Türkiye'sinde köy gerçeğinin ne olduğunun anlaşılmasına katkı yaptıysa, “Türkiye'nin Düzeni” bunu çok daha geniş boyutlar içinde gerçekleştirdi. Zaman boyutu daha kapsamlı idi. Osmanlı toplum yapısından başlayıp, bugüne geliyor ve bunların ışığında yarına bakıyordu. Kapsamı daha genişti: Bütün Türkiye'yi ekonomisiyle, politikasıyla, insanıyla, kurumlarıyla birlikte ele alıyordu. Kısacası, dünden bugüne bizi bize tanıtır, bir toplumun dününden soyutlanmış bugünü olmadığını gösteriyordu. Yenilik yaratan her öncü gibi, bu kitap da bir çığır açtı: Çok sayıda toplumbilimci, araştırmacı, kimisi daha gerilere gidip zaman boyutunu uzatarak, aynı yöntemle Türkiye gerçeklerini araştırmaya koyuldu. Bu bakımdan “Türkiye'nin Düzeni” sadece kendi içinde değil, aynı zamanda getirdiği bu yeni yöntemle de önem taşıyor.” (Aktaran Özdemir, t.y.: 274).

değil, aynı zamanda Avcioğlu'nun çizgisinin *Yön* ile *Devrim* arasında bir yerde konumlanışını temsil etmesi açısından da önemlidir. Daha açık deyişle belirtilirse, *Türkiye'nin Düzeni* Avcioğlu'nun *Yön*'de başlayan ve *Devrim*'le en uç sınırına varan radikallik çizgisinin orta noktasındadır.

Bu makale, *Türkiye'nin Düzeni* üzerine yazılanlardan farklı olarak, yapıtı, Türk iletişim araştırmalarına yapabileceği katkılar açısından okumuş ve değerlendirmiştir. Aslında iletişim, bizatihi toplumsal ilişkiler ve yapıdan soyutlanamayacağına göre sadece Türk toplumsal yapısı ve ilişkileri üzerine yapılan çözümlemelerin dahi Türk iletişim araştırmaları açısından bir anlam ve önem taşıdığı ileri sürülebilir. Buna karşın, bu makalede, Avcioğlu'nun eserinde sunduğu verilerin ve yaptığı tarihsel ve sosyolojik analizlerin Türk iletişim çalışmaları açısından doğrudan ilgili olanları çıkarılmıştır. Çalışma için Avcioğlu'nun 1995 yılı basımlı toplam 1257 sayfa olan iki ciltlik eseri ve Avcioğlu ile ilgili yazılanlar okunmuştur. Bunun dışında, yeri geldiğinde, Avcioğlu'nun fikirlerinin diğer sosyal bilimcilerimizin görüşleriyle bağlantılı olan yönleri vurgulanmıştır.

Avcioğlu, eserinde Türkiye'nin geri kalmışlık sorununun nedenlerini bulmayı ve bu sorunu aşmada çözümler üretmeyi amaç edinmiştir. Bu noktada "iletişim" eksenli bir okuma faaliyetinin Avcioğlu'nun yanıtını bulmayı amaçladığı bu "nedenler" ve önerdiği "çözümler" arasında iletişimin yerini bulmayı amaç edinmesi doğaldır. Böylece bu makalenin ana sorusu, "Avcioğlu'nun Türkiye'nin geri kalmışlık sorununun nedenlerine ve çözümlerine dair açıklamaları arasında iletişime dair neler bulunmaktadır" üzerine yoğunlaşmıştır.

Ancak böyle bir sorunun yanıtının *Türkiye'nin Düzeni*'nde "iletişim" sözcüğünün geçtiği yerlerin aranmasıyla verilemeyeceğini baştan belirtmek gerekir; çünkü böyle bir kavram eserde bulunmaz. Bulunmaması doğaldır, çünkü Avcioğlu'nun eserini yazdığı 1969 yılından başlayarak 1980'lere kadar "iletişim", bu alanda çalışanların bile hemen hemen hiç kullanmadığı bir kavramdır. Bunun yerine daha çok "haberleşme", "basın yayın", "komünikasyon" gibi terimler kullanılmıştır. İletişim sözcüğünün asıl yaygınlaşması 1980'ler sonrasıdır. Türkiye'de iletişim kavramı kullanılmadan ve yaygınlaşmadan önce özellikle 1960'lı ve 70'li yıllarda iletişimin yerine kullanılan terim, asıl olarak, "haberleşmedir".³ Avcioğlu da ilk defa 1969'da

³ Nermin Abadan, 1960'da yayımladığı bir makalesinde iletişimi kullanmaz, onun yerine "haberleşme" sözcüğünü kullanır. Abadan'ın bu çalışması, "Kütle Haberleşme Vasıtaları" başlığını taşır (1960: 132-156). İletişim terimini en erken kullananlardan birisinin Ünsal Oskay olduğu görülmektedir. Oskay 1969'daki bir eserinde Türkiye'de çok yakın zamanlara kadar iletişim yerine batı dillerindeki communication karşılığı olarak "haberleşme" sözcüğünün kullanıldığını belirtir (Oskay, 1969). 1980'lerle birlikte iletişim kavramı giderek yaygınlaşır. Korkmaz Alemdar'ın 1982'deki bir makalesinin başlığı "Tarih ve İletişim"dir. Alemdar, bu çalışmasında, kısa süre öncesine kadar tek başına kullanılan "haberleşme" kavramıyla birlikte "iletişim" kavramının kullanıldığını vurgular (1982: 1-9).

basılan *Türkiye'nin Düzeni*'nde, birkaç yerde “haberleşme” (bkz. Avcıoğlu, 1995a: 177-8; 180; 1995b: 661; 997) ve “komünikasyon” (bkz. Avcıoğlu, 1995. 1163) kavramlarına yer vermesine rağmen, “iletişim” kavramını kullanmaz. Ama Avcıoğlu'nun eserinde iletişim, hatta haberleşme terimlerine yer vermese bile betimlediği ve analiz ettiği bazı olgular, bizzat iletişimin inceleme alanına girmektedir. Bu çalışma, bu olguları iletişim bilimi çerçevesinde yapılan bir okumayla ortaya çıkarmayı ve Türk iletişim araştırmalarına katmayı amaç edinmektedir.

TÜRKİYE'NİN DÜZENİ'NDE GERİ KALMIŞLIĞIN NEDENLERİ

Türkiye'nin Düzeni'nin temel çatısını oluşturan Türkiye'nin geri kalmışlığının nedenlerini bulmaya yönelik böyle bir okuma faaliyeti, geri kalmışlığın nedenlerinin kabaca iki başlık altında toplanmasına olanak vermektedir. Aşağıda görüldüğü gibi bu nedenlerin tümü iletişimin konusuna girer:

A- Dışsal Nedenler

- Ulaşım yollarının değişmesi
- Ulaşım ve haberleşme alanındaki politikalarda dışarıya olan bağımlılık

B- İçsel Nedenler

- Devlet-toplum iletişimini engelleyen “aracı” unsurlar
- Rasyonel yatırımlar yerine lüks tüketim ve reklâmıcılık gibi üretken olmayan sektörlere yönelme.

A- DIŞSAL NEDEN 1: ULAŞIM YOLLARININ DEĞİŞMESİ

İletişim, bir ileti paylaşımı, alışverişi olarak tanımlandığında aslında ulaşımın da iletişimin bir parçası olduğu ortaya çıkar. Nitekim Briggs ve Burke bu gerekçeyle ulaşımı “fiziksel iletişim” olarak nitelendirirler:

Bir medya sisteminin terimleriyle düşünmek belli bir yer ve belli bir zaman içinde uygun olan farklı iletişim araçları arasında iş bölümü yapılmasını vurgular. Bu yapılırken bu eski ve yeni medyanın birlikte var olabileceğini ve var olduğunu ve farklı medyanın birlikte var olabileceğini ve var olduğunu ve bu farklı medyanın birbirini tamamlayabileceği unutulmamalıdır. Medya sistemindeki değişiklikler aynı zamanda ulaşım sistemindeki değişiklikler ile ilintilidir. Malların hareketleri ve insanların buldukları yerler sistemi etkilemektedir. Mesajların iletişimi, fiziksel iletişim sisteminin bir parçasıdır (Briggs ve Burke, 2004: 24).

Bir iletişim sistemi olarak “fiziksel iletişim” veya “eski medya” terimleriyle belirtilen ulaşım yollarının Türkiye ve Batı tarihinde nasıl maddi sonuçlar ürettiği Avcioğlu’nun eserine damgasını vurmuştur. Avcioğlu’na göre, Türkiye’nin Batı’ya göre az gelişmişliğinin temel nedeni, ulaşım sisteminin Akdeniz’den ve İpek Yolu’ndan Batı lehine olacak şekilde açık denizlere kaymasıdır. Kendi deyişiyle “Coğrafi keşifleri izleyen deniz aşırı seferler ve sömürgecilik ile hızlanan bu süreç, Batı’nın üstünlüğünü” sağlamıştır. (1995a: 47). Avcioğlu’na göre Toynbee’nin Türklerin geri kalmasının nedenini göçebelikle bağlama tezi, onbeş ve onaltıncı yüzyıllarda Türklerin artık göçebelikle ilintisi olmadığı göz önüne alındığında geçerli değildir (1995a: 48-49). Batılı insanın ırk üstünlüğü, Hıristiyan uygarlığı, Müslümanlığın ilerlemeye engel olduğu yönündeki görüşler de yanlıştır. Onaltıncı yüzyıla kadar Müslümanlar, bankacılık, ticaret, bilimsel ve teknik alanlardaki gelişmelerden geri kalmamıştır (1995a: 49). Avcioğlu, Osmanlı’nın onaltıncı yüzyıla kadar içten gelişmeye olanak verecek bir potansiyel birikime sahipken, ulaşım sistemi temelli değişiklikler gibi dışsal nedenlerin İmparatorluğu geri bıraktığını çalışmasının ana tezi yapar, tezini desteklemek üzere çok sayıda tarihsel veriden yararlanır. Ona göre onaltıncı yüzyıla kadar aynı prekapitalist ilişkileri yaşayan Batı ve Osmanlı imparatorluğu, bu yüzyıldan sonra farklı gelişim süreçlerine girmişlerdir. Ticaret yollarının Batı lehine değişiminin de etkisiyle Batı, kapitalist bir gelişim mecrasına kaymıştır. Bir zaman sonra öne geçen Batı, Türkiye’nin normal gelişiminin, içten evriminin önüne set çekmiştir (1995a: 50). “Türkiye, geri kalmış değil, emperyalizmin geri bıraktığı bir ülkedir.” (1995a: 224).⁴

Avcioğlu, Ömer Lütfi Barkan’a yaptığı atıfla, denizciliğin ve ticaret yollarının Batı lehine olan gelişimini iki nedene bağlar. İlki Batı’nın açık denizlere açık coğrafi konumudur. Batı’nın açık denize açılmaya uygun olan coğrafi mevkisi, Batı’da denizciliği ve deniz ticaretini teşvik etmiştir⁵ (1995a: 50). Ancak Batı’da denizciliği

⁴ Benzer tezleri İsmail Cem (1977) de savunur. Cem’e göre ticaret yollarının yön değiştirmesi, “Osmanlı dengesini sarsan ilk darbe”dir (s. 138). Bundan sonra, Osmanlı ülkesinde ticaret yolları boyunca oluşan zanaatler ölmüş, hanlar ve kervansaraylar kapanmış, işsizlik artmış ve Osmanlı, kervan ticareti sayesinde elde ettiği gelirlerinden yoksun kalmıştır (s. 137). Avcioğlu ve Cem’in tersine Niyazi Berkes, Şerif Mardin ve İdris Küçükömer Osmanlı’nın kendi iç evrimiyle kapitalizme geçeceğine inanmazlar. Avcioğlu ve Cem, İmparatorluğun böyle bir prekapitalist birikime sahip olduğunu, gelişmemesinin asıl nedenini dışsal gelişmelere bağlamak gerektiğini savunurlarken, Berkes, Mardin ve Küçükömer Osmanlı toplum yapısının merkeze dayalı statikliğinin bizzat kapitalist gelişmeye engel olduğunu düşünürler.

⁵ İktisatçı Sabri Ülgener’in de vurguladığı gibi, Batı’nın açık denizlere uygun konumu, Batı’yı Doğu’dan gelen göçebe akınlarına ve seferlere karşı korumuştur. Böyle bir coğrafi mevkii, aynı zamanda Batı’daki denizciliği ve deniz ticaretini de kamçulamıştır. Doğu’nun açık denizlere uzak olması ise burasının karayollarına bağımlı kalmasında etkili olmuştur. Ancak karayollarına bağımlılığın tek nedeni bu değildir. Ülgener’e göre bir diğer sebep, Doğu’da açık denize açılmanın tehlike içerdiğine yönelik toplum katındaki inançtır. Doğu’daki birçok öğüt ve telkin yazısında açık denize açılmanın tehlikelerine dair uyarılar sıralanmıştır (2006: 178).

ve deniz ticaretini teşvik eden asıl unsur, Batı'nın hammadde ve doğal kaynaklar açısından Doğu'ya bağımlı olmasıdır. Batı, kendi ihtiyaç duyduğu baharata, çaya, fildişine, indigoya, yüksek kaliteli Doğu kumaşlarına, ziynet eşyasına ve değerli madenlere sahip değildir. Batı'nın bunları uzak ülkelerden sağlama durumunda kalışı, buradaki denizciliği ve deniz ticaretini teşvik etmiştir.⁶

Büyük coğrafi keşifler, bu koşullar altında olmuştur. Amerika'nın keşfi, Afrika'dan dolaşarak Asya'ya ulaşılması, Atlantik ve Pasifik'in bağlanması, öteki kıtaların Avrupa ülkeleri tarafından "barbarca" yağma edilmesine yol açmıştır. İlk sömürgecilik döneminde Batılılar, Amerika ve Asya'nın zenginliklerini, altın ve gümüşünü yağmalamışlar, İnka ve Aztek uygarlıklarını yok etmişler ve 900 bin Afrikalı köleyi onaltıncı yüzyılda Amerika'ya götürmüşlerdir. Bu dış talan sayesinde Batı'da ilk sermaye birikimi öteki ülkelere nazaran çok güçlü olmuştur (1995a: 50). Tüccarın bu sayede biriktirdiği "ticari sermaye Batı'da kapitalizmin zaferini sağlayan belirleyici unsur olmuştur." (1995a: 51). Ticari sermayeyi sanayi sermayesi izlemiş ve Batı toplumları böylece "yeni bir düzene geçmişlerdir." (1995a: 223).

Batı'nın üstünlüğünün asıl başlatıcı gücü okyanuslardır. Doğu-Batı ticaret yolunun Akdeniz'den okyanuslara kayması, Doğu'daki buhranın başlatıcısı olmuştur. Ticaret yolunun değişmesi, o ticarettten yararlanan şehir ve köyler ile devlet hazinesi üzerinde sarsıntı yaratmıştır (1995a: 53). Avcıoğlu, tıpkı Ülgener'in vurguladığı gibi (2006: 18-19), bazı Osmanlı düşünürlerinin okyanuslarda yatan tehlikeyi fark ettiklerini Bernard Lewis'e atfen belirtir⁷ (1995a: 55). Osmanlı düşünürlerinin uyarıları sonucunda ulaşım yollarındaki eski üstünlüklerini kurtarmak için harekete geçen Osmanlı yöneticilerinin, örneğin Avrupalılarla savaşa girişmeleri, Don ve Volga nehirlerini bir kanalla birleştirme ve Süveyş Kanalı açma gibi denemeleri başarısız kalmıştır (1995a: 55).

⁶ Ülgener'in ticaret yollarının değişimiyle ilgili açıklamaları Avcıoğlu'ndan bir miktar farklıdır. Ülgener, Batı'nın yeni ticaret yollarını keşfetmesini, macera arzusuna, kâr, ticaret, altın ve baharat hirsına bağlar. Batı, 16. ve 17. yüzyıllarda macera ve kâr heveslerini deniz yoluna yöneltirken ve geleceklerini bu ulaşım yolunda ararlarken, Doğu ticareti kervan yollarına dayalı kalmıştır (Ülgener, 2006: 177). Benzer görüşü İsmail Cem de dile getirir. Yazara göre coğrafi keşifleri "altın hırsı" "kamçı"lamıştır (1977: 136).

⁷ Avcıoğlu'nun atıf yaptığı eser, Bernard Lewis'in *The Emergence of Modern Turkey* adını taşır. Bilindiği gibi Lewis'in bu yapıtı, Türk Tarihi Kurumu tarafından *Modern Türkiye'nin Doğuşu* başlığıyla dilimize çevrilmiş ve ilk defa 1970 yılında basılmıştır. Avcıoğlu, Lewis'in bu yapıtıdan yararlanarak kendi savına destek niteliğinde çok sayıda tarihsel kanıt getirir (1995a: 55).

DIŞSAL NEDEN 2: ULAŞIM VE HABERLEŞME ALANINDAKİ POLİTİKALARDA DIŞARIYA OLAN BAĞIMLILIK

DEMİRYOLLARI ÖRNEĞİ

Avcıoğlu'na göre demiryolu gibi bir ulaşım sisteminin, bir ülkenin kapalı ve durgun tarımsal ekonomisini canlandırmak, ticari faaliyetlerini geliştirmek ve asayişini sağlamak gibi önemli işlevleri bulunmaktadır (1995a: 141). Ancak yarı sömürge olan Türkiye'de, demiryolu inşaatını yabancı şirketlerin üstlenmesi tehlikeli sonuçlar doğurmuştur (1995a: 141). Demiryolları, kilometre başına kâr garantisi verilerek yabancı şirketlere ihale edilmiş, onlar da "azami kâr" elde etmek için kıvrımlı uzun hatlar inşa etmişlerdir (1995a: 142).

Devlet, yabancı demiryolları şirketlerine çok çeşitli imtiyazlar vermiştir (1995a: 143-5). Aslında demiryolları ayrıcalıkları, şirketlerden daha fazla, Osmanlı üzerinde egemenlik kurmak ve bu egemenliği pekiştirmek isteyen devletleri ilgilendiren bir konudur. Çünkü demiryolları imtiyazlarını elde etmek, Türkiye topraklarında nüfuz bölgeleri kurma ve daha sonra bu bölgeleri kendi imparatorluklarına katma yolunda önemli bir aşama sayılmaktadır. Avusturya'nın Balkanlar'da, Rusya'nın Doğu'da, Fransa'nın Suriye ve civarında demiryolu inşa tekeline elde etmeye çalışmalarındaki amaçları, bu toprakları önce ekonomik, sonra siyasi bakımdan ele geçirmektedir (1995a: 145). Almanların demiryolu yapma amaçları arasında, sadece, Osmanlı'daki hammaddeleri Almanya'ya taşımak ve Almanya'da üretilen sanayi ürünlerini Osmanlı'ya satmak bulunmaz. Almanya, aynı zamanda, hızla artan Alman nüfusunu Doğu'ya aktarmak, Doğu'da mal ve servet sahibi kılmak için demiryolundan yararlanmak ister (1995a: 147). Almanlar Bağdat hattı sözleşmesinde hattın iki yanına göçmenleri koymaya çalışmış, II. Abdülhamit bu girişimi ancak güçlüklerle önleyebilmiştir (1995a: 147-8).

Avcıoğlu'na göre, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki demiryolları, aslında "Türk parasıyla, fakat emperyalist çıkarları gerçekleştirmek için kurulmuştur." (1995a: 150). İttihat ve Terakki iktidarı bu nedenle, I. Dünya Savaşı sırasında demiryollarını yabancıların elinden kurtarmaya çalışmıştır. Türk demiryollarını kuracak ve geliştirecek kişileri yetiştirmek için okul açmak ve demiryolları inşasını yabancılardan bağımsız gerçekleştirmek çabaları arasında yer alır (1995a: 264). Ancak bu girişimlere rağmen, demiryollarının kapasitesi, Türk ordusunun savaş boyunca ihtiyaç duyduğu cephane ve gıda maddelerinin taşınmasına bile yetmemiştir (1995a: 273).

CHESTER PROJESİ ÖRNEĞİ

Avcıoğlu, Chester Projesi'ne yönelik açıklama ve yorumlarını, demiryollarının emperyalizm sürecindeki yeri bağlamında yapar. Buna göre projenin geçmişi 1910

yılında ABD Dışişleri Bakanı Knox tarafından Washington'daki Osmanlı Maslahatgüzarına verilen mektuba kadar gider. Mektupta, Osmanlı hükümetinden Chester ayrıcalığı istenir. Osmanlı ile ilişkileri gelişmeye başlamış olan Almanya, böyle bir imtiyaza karşı çıktığı için Amerika'nın bu girişimi başarısız kalır. Amerika'nın projeyi, sonraki yıllarda yeniden gündeme getirmesi üzerine 1922'de Ankara hükümeti, projede öngörülen demiryolu ayrıcalığını Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi adına hareket eden Chester ve Kennedy'ye verir. Doksan dokuz yıllık bu imtiyaz, Musul'u da içermek üzere, şirketin demiryolu inşaatı ve hattın iki yanında kalan yirmişer kilometrelik alandaki bütün madenleri işletme konusundadır. Avcıoğlu'na göre bu, sömürge tipi bir ayrıcalıktır (1995a: 151).

Projenin niçin başarısızlıkla sonuçlandığı konusunda Avcıoğlu, Berkes'in *İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz* adlı kitabındaki fikirlerine başvurur. Buna göre, Lozan Antlaşması'yla birlikte Musul dahil Arap topraklarının Türkiye'den çıkışı, Chester Projesi üzerine Amerikalıların besledikleri umutları suya düşürmüştür. Amerikalıların asıl ilgilendikleri konu demiryolu değil, petroldür. Petrol üretiminin merkezi olan topraklar Türkiye sınırları dışında kaldığına göre, proje, Amerikalılar gözünde artık cazip olmaktan çıkmıştır (1995a: 152-153).

KARAYOLLARI ÖRNEĞİ

Chester Projesi'nde demiryolu yapmayı hedefleyen, ancak çıkarlarının değişmesi üzerine bu isteğinden vazgeçen Amerika, Soğuk Savaş döneminde bu defa karayolu yapımına ilgi gösterir. Türkiye, Amerika'nın bu ilgisine kayıtsız kalmaz, 1948'de US Public Road Administration uzmanlarının yardımlarıyla Karayolları İdaresini kurar. Ne var ki demiryolu ile karayolu politikalarını eşgüdümsüzlüğü, demiryolu idaresinin kriz içine düşmesine yol açar (1005b: 571). Ancak bu dönemde karayollarının ıslahı alanındaki gelişmeler iç ulaşım olanaklarını geliştirir. Bu gelişme, köylülerin şehirlerdeki pazarlara "akın etme"lerine, köy ve şehirlerde yaşayan halkın tüketim mallarına yönelik taleplerinin artmasına ve sonuçta ticaret merkezlerinin büyümesine etki yapar (1995b: 575). DP döneminde karayolları ağının ve kamyonla taşımacılığın gelişmesi tarımda üretim artışını kolaylaştırır (1995b: 620).

Ancak Avcıoğlu, ulaşımın demiryolları ve denizyollarından karayollarına kaydırılmasını olumlu bir gelişme olarak görmez. Avcıoğlu'na göre gelişmiş kapitalist ülkeler uzun mesafe taşımalarını deniz ve demiryolu taşımacılığına kaydırırken, Türkiye'de tersine bir gelişim gözlenmekte, karayolu taşımacılığı hızla büyümektedir. Bu durum, deniz ve demiryolları taşımacılığında "âtıl kapasite" yaratmaktadır. Karayolları taşımacılığı, "milyarlarca lira yatırım yapılan" demiryolları ve denizyolları ulaşımı aleyhine bir gelişim sergilemektedir (1995b: 868). Yine kamuoyunun başarılı

zannettiği Karayolları Genel Müdürlüğü, aslında masraflı bir kurumdur. Kurumun ödeneği çok fazla olmasına karşın, Türkiye'nin artık bellibaşlı yol ihtiyacı bulunmamaktadır (1995b: 1002). Karayolu şebekesinden ancak yüzde 14 oranında yararlanılmaktadır, geri kalan atıl kapasitedir. Bu durumda bu kurumu, "yol bakımına önem veren" küçük bir teşkilat haline getirmek gereklidir (1995b: 1003).

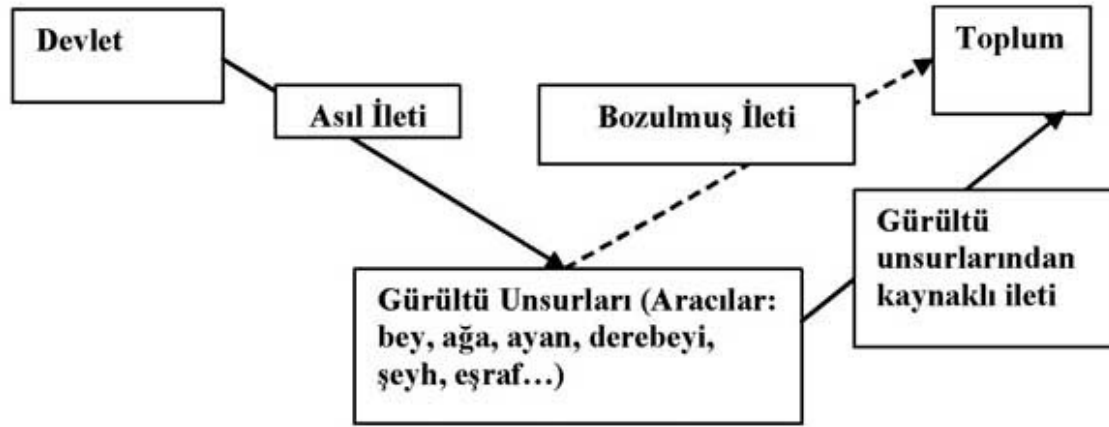
Demiryolları idaresi, büyük paralar yatırarak kendi yolunu kendi yapma ve bunun bakımını gerçekleştirme durumundadır. Yanısıra nakliye vergisi vermektedir. Oysa karayolu taşımacılığında nakliye vergisi yoktur. Yolu inşa eden ve bakımını sağlayan devlettir. Bu haksız rekabet şartlarında karayolu taşımacılığı özel sektör için cazip hale gelmiş, deniz ve demiryolları kapasiteleri ise kullanılamaz duruma düşmüştür. Son zamanlarda taşıma hizmetlerini eşgüdümlü kılma çalışmalarına karşın, güçlü baskı grupları haline gelen karayolu taşımacılarının direnmesi karşısında bu girişimler sonuçsuz kalmıştır (1995b: 868-869).

B. DEVLET-TOPLUM İLETİŞİMİNİ ENGELLEYEN "GÜRÜLTÜ" UNSURLARI

İletişim alanındaki ilk kuramlardan birisi olan Shannon ve Weaver'in 1949 yılındaki Matematiksel İletişim Kuramı'na göre, belirli bir enformasyon kaynağından gönderilen iletilerin, hedef tarafından kaynağın niyetleri doğrultusunda alınması, iletişimin başarıya ulaşmasının ön koşulu sayılır. Düz çizgisel olan ve geri beslemeye yer vermeyen bu kuramda böylece, gönderilen iletilerin herhangi bir gürültü kaynağından kaynaklanacak bozulmalara uğramaması, iletişimin başarısı açısından önem taşır. Örneğin bir telefon konuşmasında sinyalleri zayıflatan unsurlar veya kişilerarası bir iletişimde içinde bulunulan mekânın çok gürültülü olması, alıcının, göndericinin iletmek istediği anlamı yanlış veya eksik algılamasına yol açabilir. Zamanla başkaları tarafından geliştirilen kurama geri besleme ögesi eklenmesine karşın, modelin özü olan doğrusallık ve hedefi istenilen yönde etkilemek unsurları değişmemiştir (Erdoğan ve Alemdar, 2002: 76-83; Mcquail ve Windahl, 2005: 30-33).

Avcıoğlu'nun, Türkiye'de devlet ve toplum arasındaki kopukluğun çözümüne ilişkin analizindeki vurguları, Shannon ve Weaver'in iletişimin başarıya ulaşması için ileri sürdükleri koşulu hatırlatır: Siyasal iktidarın topluma iletmek istediği iletiler, hiçbir aracı unsurun müdahalesine uğramadan doğrudan topluma ulaşmalıdır. Bu, yöneten-yönetilen kopukluğunun giderilmesi ve böylece Türkiye'nin geri kalmışlık probleminin aşılabilmesi için oldukça önemlidir. Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni*'nin çoğu yerinde tekrar tekrar vurguladığı temel savı şudur: Merkezi yönetimin toplumun geniş kesimleriyle doğrudan ilişki kurması, mesajlarını, aşağıda

ayrıntılılarıyla incelenecek olan ağa, bey, şeyh, ayan, derebeyi gibi aracı unsurlar aracılığıyla değil, kendisinin doğrudan halka iletmesi hem “yönetim” hem de “halk” yararınadır. Türkiye’nin geri kalmasının, kalkınamamasının, kendi deyimiyle prekapitalist ilişkiler yaşıyor olmasının en önemli nedenlerinden birisi, devlet ve toplum arasına giren bu aracı unsurlardır. Avcıoğlu’nun, onaltıncı yüzyılda Osmanlı’nın çöküşüyle birlikte başladığını ve Cumhuriyet’in kurulmasından itibaren halen etkisini devam ettirdiğini belirttiği bu aracı unsurlar problemini aşağıdaki şekilde modelleştirmek mümkündür:

Şekil 1- Avcıoğlu’nun açıklamalarına göre Türkiye’deki devlet-toplum ilişkilerinin durumu

Şekilde görüldüğü gibi Shannon-Weaver modelindeki enformasyon kaynağı unsurunu burada devlet oluşturur. Avcıoğlu, aşağıda daha ayrıntılı görüleceği gibi, merkezi iktidarın toplumla doğrudan ilişkisine önem vermiş, merkezileşmeyi Osmanlı’dan başlayarak Türk toplumsal yapısı içindeki cemaat türü ilişkileri ortadan kaldırma ve Türkiye’nin kalkınma çabaları açısından birincil sıraya koymuştur. Devlet, merkezileşmeli, topluma yön vermeli, mesajlarını topluma doğrudan aktarmalıdır. Merkezileşme, topluma ulaşma ve aracı nüfuzların etkilerine karşı çıkma bağlamında devlet ile aynı düşünceleri paylaşan aydınlar da Avcıoğlu’nun düşüncesinde “tepede” (enformasyon kaynağı konumunda) yer alabilirler. Böyle bir düşüncenin mantıksal sonucu, devletin, topluma ilerici anlamda yön vermeyi kapsayan girişimlerine engel olan/karşı çıkan her unsurun, eğitilmiş olsun veya olmasın birer aydın değil, “gürültü” olarak nitelenebileceğidir.

Avcıoğlu’na göre, bu enformasyon kaynaklarının ürettikleri bir ilişkinin, bir icraatın, kısaca bir iletinin toplum katmanlarına bozulmadan aktarılması hayati derecede önemlidir. Avcıoğlu, bu iletimi engelleyen başlıca gücün, onaltıncı yüzyıldan

sonra Osmanlı'nın çöküşüyle birlikte ortaya çıkan beyler, ağalar, ayanlar, tüccarlar ve derebeyleri gibi araçlardan oluştuğunu savunur. Dolayısıyla Avcıoğlu'nun açıklamalarına dayanarak oluşturduğumuz modeldeki gürültü unsuru, temelde "insan" ögesine dayanır. Oysa matematiksel model, gürültüyü, esas olarak, sinyalleri zayıflatan teknik bir olay görmüştür.

Tıpkı matematiksel modelde olduğu gibi, Avcıoğlu için de en önemli konu, enformasyon kaynaklarından üretilen ve yayılan iletilerin hiçbir aracı ögeye takılmadan (Shannon ve Weaver'in diliyle "gürültü", Avcıoğlu'nun diliyle "aracı", bizim Avcıoğlu için kurguladığımız modeldeki dille "gürültü unsuru" engelini uğramadan) toplum katmanlarına "en etkili" şekilde ulaşmasıdır. Böylece matematiksel iletişim modeli ile Avcıoğlu'nun görüşleri arasında, iletinin "doğrusallığı" ve "etkililiği" bağlamında bir benzerlik bulunur. Kaynaktan hedefe yönelik "en etkili" mesaj aktarımı, gerek matematiksel modelde gerekse Avcıoğlu'nun anlayışında temel amaç olur. Yanısıra, her ikisinde de geri beslemeye yer yoktur. Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*'nde toplumdaki devlete olan mesaj iletimi faaliyetinin özellikleri ve önemi üzerinde durmaz. Bu nedenle, Avcıoğlu'nun görüşlerini değerlendirmek amacıyla ortaya koyduğum, bu başlıkta geçen "devlet-toplum etkileşimi/iletişimi" ibaresini, bir "anlam paylaşımı" olarak iletişim değil, Shannon ve Weaver'in üzerinde durduğu, bir "aktarım" olarak iletişim biçiminde algılamak gerekir.

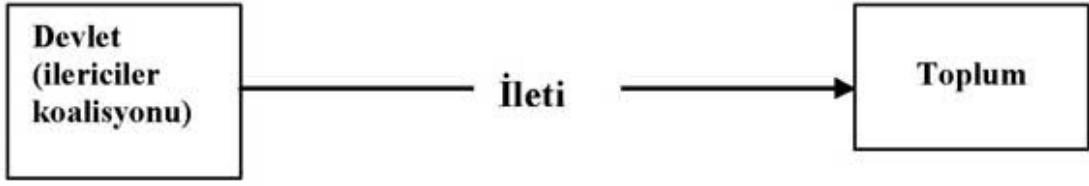
Enformasyon kaynağı ile gürültü arasındaki ilişki, böylece, enformasyon kaynağından gönderilen iletinin (asıl ileti) gürültü tarafından bozulup bozulmamasına temellenir. Bu noktada ortaya çıkan soru, matematiksel modelde ve Avcıoğlu'nun algılamasında, gürültü ile hedef kitle/toplum arasındaki ilintinin ne durumda olduğudur.

Buna göre Shannon ve Weaver modelinde iletiyi sadece enformasyon kaynağı üretir ve hedefe gönderir. Teknik bir konu olarak algılanan gürültünün, kaynağın yaptığına benzer mesaj üretme ve yayma işlevi yoktur. Gürültünün asıl işlevi, ileti üretmek ve yaymak değil, kaynak tarafından üretilmiş iletiyi bozmaktır. Oysa Avcıoğlu'nun analizinde sözünü ettiği araçlar, yukarıda belirtildiği gibi, insanlardan meydana gelir. İnsanlardan oluşan araçlar/gürültü unsurları, siyasi otoriteden kaynaklanan iletileri bozmanın ötesinde, bizatihi toplumu etkilemek üzere kendileri iletiler üretirler ve bunları topluma yayarlar. Bu unsurların toplum üzerindeki nüfuzları, bu üretim ve yayma faaliyetinin etkinliğine katkı yapar. Böylece Avcıoğlu'nun anlayışının modelleştirilmiş biçiminde gürültü unsurları, merkezi iktidardan gelen iletileri -kesikli okta gösterildiği gibi- topluma bozulmuş biçimde aktaracaklardır. Ama diğer yandan bu unsurlar, bizzat kendilerinin ürettikleri iletileri de topluma yayacaklardır. Kısaca gürültü unsurları, hem kaynaktan gönderilen mesajların bozucusu olarak bir *aktarıcı*, hem de kendisinin ileti ürettiği bir *kaynak* gibi ikili bir işleve sahiptir.

İletişim alanındaki kuramsal birikim açısından düşünüldüğünde bu aracıları/ gürültü unsurlarını, Lazarfeld'in "İki Aşamalı Akış" modelinde kavramsallaştırdığı "kanaat önderleri" ile de karşılaştırmak mümkündür. Kanaat önderleri de tıpkı gürültü unsurları gibi insanlardan oluşur, tıpkı gürültü unsurları gibi ileti kaynağından yayılan mesajların toplumun geniş kesimlerine iletilmesinde aracı rol üstlenirler. Buna karşın, kanaat önderlerinin işlevlerini ele alan "İki Aşamalı Akış" modeli ile Avcıoğlu'nun analizi arasında birkaç fark vardır. İlki, iletinin kaynağı konusundadır. Buna göre Batı'da geliştirilen iki aşamalı –ve sonra çok aşamalı- model, iletinin kaynağı olarak kitle iletişim araçlarına odaklanmıştır. Buna karşın, yukarıda görüldüğü gibi, Avcıoğlu, siyasal iktidarı ve elitleri topluma iletilecek mesajların kaynağı olarak görmüştür. Yani, iki aşamalı modelde iletinin üretim merkezi olarak düşünülen kitle iletişim araçlarının Avcıoğlu'nun düşüncelerinden çıkardığımız modeldeki karşılığı, bizzat siyasal iktidardır.

Diğer yandan Batı'daki araştırmalarda, toplumla yüz yüze iletişim içerisinde bulunmaları, eğitilmiş ve bilgili olmaları ve kitle iletişim araçlarının etkilerini sınırlandırmaları dolayısıyla kanaat önderlerine "olumlu" rol atfedilmiştir. Bu çalışmalarda kanaat önderleri asıl olarak kitle iletişim araçlarından gelen iletilerin "bozulmasındaki" işlevleriyle değil, "yorumlanmasındaki" işlevleriyle anılırlar. Kanaat önderleri, kitle iletişim araçlarından gelen iletileri topluma iletmede bir tür "yorumcu" konumunda algılanırlar. Oysa Avcıoğlu, Türkiye'deki aracı unsurlara böyle olumlu rol atfetmez; tam tersine, bunları, devletin ortadan kaldırması gereken "olumsuz" unsurlar olarak görür. Matematiksel modeldeki gürültü kavramı, işte tam bu noktada Avcıoğlu'nun araçlara yönelik olumsuz betimlemelerine uygun düşer. Çünkü, belirtildiği gibi matematiksel modele göre gürültü, enformasyon kaynağı açısından etkili bir iletişimi engelleyen olumsuz bir elemandır. Bu nedenle tıpkı Avcıoğlu'nun düşüncesinde olduğu gibi gürültünün ortadan kaldırılması ya da en azından etkisinin en asgariye indirilmesi gerekir. Dolayısıyla matematiksel modelde olduğu gibi, Avcıoğlu için de gürültü, iletişimin etkililiğinin sağlanması ve sürdürülmesi için ortadan kaldırılması gereken bir unsurdur. Ancak Avcıoğlu'nun algılamasında gürültü unsurlarının Türkiye açısından -daha önce kısaca değinilen ve aşağıda daha ayrıntılı incelenecek olan- daha önemli sayılabilecek bir başka olumsuz etkisi daha vardır: Gürültü unsurları/aracılar, devlet ile toplum arasındaki iletişimi engelledikleri için Türkiye'nin geri kalmasına yol açan etmenler arasındadırlar.

Avcıoğlu'na göre çözüm, merkezde (enformasyon kaynağında) ordu ve aydınlardan oluşan "ilericiler koalisyonu"nun yer alması, arada aracılardan (gürültü unsurlarının) kaldırılması ve merkez ile çevrenin doğrudan ilişkiye geçebilmesidir. Avcıoğlu'nun idealindeki mesaj iletim düzeninin modelleştirilmiş hali şöyle çizilebilir:

Aşağıda bu konuya yönelik açıklamalar, Avcıoğlu'nun getirdiği kanıtlar eşliğinde anlatılmaktadır.

YÖNETEN-YÖNETİLEN ETKİLEŞİMİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan bazı oluşumların en büyük sorunlarından birisi halka doğrudan ulaşamamaktır. Örneğin, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi Yeni Osmanlılar, mesajlarını toplumun geniş kesimlerine ulaştıramamışlar, sadece Tıbbiye, Mülkiye gibi okullarda, sayısı giderek artan genç aydınlar topluluğuna iletebilmişlerdir (1995a: 239). Oysa mesajların aydınlardan halka iletilmesi, girişilen reform, devrim ve kalkınma çabalarında hayati önem taşır. Buna karşın aydın-halk iletişimi Türkiye toplumunda gelişkin değildir, hatta İTC'nin ideologlarından Ziya Gökalp ve grubu "halk" ile "aydın"nın birbirinden kopuk iki ayrı kategori gibi işlediğini ileri sürmüştür (1995a: 262). "Dil", bu ayrılığın ortaya çıkışında ve sürmesinde en önemli araçsal işlevlerden birisini üstlenir. Aydın ve geniş toplumların dili, neredeyse birbirinden tamamen ayrılmıştır (1995a: 262).

İki ayrı kategori gibi konumlanmış olan aydın ve halkı birbirine yaklaştırmak, birbiriyle bütünleştirmek için neler yapılmıştır, daha başka neler yapılabilir?

Türkiye'nin Düzeni'nin değişik yerlerine serpiştirilmiş açıklamalardan, bu sorunun yanıtını dört başlık altında sınıflamak olanaklıdır: 1) aydının halka gitmesi, 2) dilin sadeleştirilmesi, 3) eğitici kurumların kurularak halkın aydınlatılması ve 4) toplum ile devlet ve aydınlar arasındaki iletişimi engelleyen gürültü unsuru araçların merkezi iktidar tarafından ortadan kaldırılması.

Avcıoğlu'nun yöneten-yönetilen kopukluğunun giderilmesi için aydına görevler yükleyen anlayışında Ziya Gökalp'in görüşlerinden yararlandığı anlaşılmaktadır. Avcıoğlu'na göre, aydın-halk kopukluğunu gidermek için, tıpkı Gökalp'in belirttiği gibi, aydın, halka giderek onun kültürünü (harsı) öğrenecek ve halktan aldığı kültürün karşılığı olarak ona "medeniyet" aktaracaktır (1995a: 262).

Kopukluğu gidermenin bir diğer yolu, dilde sadeleşme çabalarına girişmektir (1995a: 262). Avcıoğlu'na göre, girişeceği icraat ve reform programlarına kamuoyu desteği arayan bir siyasal iktidar için dil, araçsal bir merkezi konuma sahiptir. Yöneticiler topluma ulaşmak, iletiler yaymak için halkın düzeyine hitap edecek ifade

yollarını geliştirmeye çalışmalıdır. Aslında Türkiye tarihinde bu tür çabalar görülmemiş değildir. Örneğin, topluma ulaşmak için dilin öneminin farkında olan İTC, I. Dünya Savaşı sırasında gazetelerde tarım bilgisi sütunlarına yer vererek halka pratik bilgiler iletmeye çalışmıştır (1995a: 265). Yine aynı yıllarda, kapitülasyonların kaldırılmasını takiben yabancı firmaların tabelalarını yabancı dil yerine Türkçe yazmaları, bütün defterlerini ve yazışmalarını Türkçe yazmaları kuralı getirilmiştir (1995a: 264). Konu, I. Dünya Savaşı'nda yayınlanan gazetelerde kullanılan eski yazının halk tarafından daha anlaşılabilir hale getirilmesi için değişik yöntemler denenmesine kadar varmıştır. *Tanin*, bir sütununu, Enver Paşa'nın eski yazının çeşitli biçimlerde yazılmasını önlemek amacıyla uyguladığı yöntemine ayırmıştır (1995a: 278). İsmet Paşa anılarında, savaşta karışıklık yaratır düşüncesiyle bu "harf inkılabını" durdurduğunu anlatır (1995a: 278-279).

Kopukluğu gidermenin üçüncü bir yolu, yukarıdan eğitici, bilgilendirici, kısaca halkı aydınlatıcı kurumsallaştırmalara gitmektir. Nitekim, I. Dünya Savaşı'ndan başlayarak gerçekleştirilen çeşitli kurumsal atılımlar bu konunun yöneticiler ve yöneticilerle aynı ideolojik anlayışı paylaşan aydınlar tarafından dikkate alındığını kanıtlar. Halka ulaşma çabaları, özellikle özel demekler, Milli Talim ve Terbiye, Türk Ocakları gibi yeni kurulan kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu kurumların öncülüğünde konferanslar ve akşam dersleri düzenlenmiş ve köylünün eğitimi için broşürler çıkarılmıştır (1995a: 277). Köylünün düzeyine hitap eden iletişim araçlarına başvurulmuştur. Ama bu düzeyi tutturalım diye her yayına göz yumulmamış, özellikle gerici yayınlar susturularak, laiklik yönünde temeller oluşturulmuştur (1995a: 278). Bu temele gidiş doğrultusunda kadınlı erkekli toplantılar teşvik edilmiştir. Böyle ilk toplantı Robert Kolej'de düzenlenmiştir (1995a: 278). Dolayısıyla Avcıoğlu'na göre Atatürk devrimlerinin kökeni birdenbire doğmamış, "uzun süre gazetelerde, kitaplarda yazılmış, tartışılmış, milliyetçilerce benimsenmiş ve hatta kısmen uygulama alanına konmuş bir birikimin sonucu" olarak ortaya çıkmıştır (1995a: 279).

Bu çabalara karşın devlet-toplum kopukluğu bir türlü giderilememiştir. Bunun temel nedeni, yüzyıllardır devlet ve toplum arasında yerlerini kalıcılaştırmış olan aracı unsurlardır. Bu nedenle, yöneten-yönetilen kopukluğunu gidermede daha esaslı bir yol, aşağıda ayrıntılı incelenecek olan gürültü unsurlarının tümünü ortadan kaldırmak veya en azından toplum üzerindeki nüfuzlarını azaltmaktır.

DEVLET VE AYDINLAR İLE TOPLUM ARASINDA BİR GÜRÜLTÜ UNSURU OLARAK ARACILAR

Avcıoğlu'na göre, Osmanlı'nın toplum düzeninin bozulması ve merkezi devletin çöküşünün bir ürünü olarak derebeylik, "zorba vali tipi" ve "ulema-asker ikilisi" gibi halk üzerinde nüfuz sahibi yeni iktidar odakları ortaya çıkarmıştır (1995a: 67-8).

Avcioğlu, Mustafa Akdağ' a atfen, İstanbul' da ulema-asker ikilisine ve "Anadolu' da sekban ve sarıcalara dayanan zorba-âyân valilerin devlet idaresini kendi kişisel çıkarlarına göre etkilemeleri biçiminde ifadelendiren durum, artık kurulu düzen gibi bir şeydir" (1995a: 69) der. Yine aynı esere dayanarak bu derebeylik düzeninin en az Tanzimat' a kadar devam ettiğini belirtir.

Avcioğlu, bu aracı unsurları, merkezi hükümet tarafından girişilen yenilikleri ve devlet-halk etkileşimini engelledikleri için eleştirir. Her şeyden önce bu unsurların ortaya çıkışından en fazla zararı halk çekmiştir:

Hüküm ve nüfuzlarını genişletmek için âyânlar, birbirleriyle çarpıştıklarında, halkın çekmediği kalmamış ve bir kısım halk, yerinden yurdundan ayrılmıştır. Halkın devlet merkezine yaptığı şikayetler bir sonuç vermemiş, hükümetin çaresizliğini gören halk, yerinden yurdundan ayrılmıştır (1995a: 68).

Bu noktada, şu soruları sormak gereklidir: Avcioğlu' nun görüşüne göre devlet-halk iletişimini engelleyen bu aracı unsurlardan kurtulmak için neler yapılmış, bu çabalar nasıl sonuçlanmış? Bu konuda siyasal iktidarın gösterdiği gayretler yeterli olmamışsa başka neler yapılabilir?

Bu soruların yanıtlarını *Türkiye' nin Düzeni* 'nde kategorik ve sistemli olarak görmek mümkün değildir, ancak kitabı dikkatli bir okuma bu konularda bazı ipuçları verir. Buna göre Avcioğlu, merkezi iktidarın zor yoluyla da olsa, aracı unsurları ortadan kaldırmasını destekler ve *merkezileşmeye* halk adına olumlu rol biçer. Örneğin, II. Mahmut' un merkezileşmeyi sağlama adına yeniçeriliği kaldırması ve derebeylerini kontrol altına alma çabaları, Avcioğlu' na göre, olumlu gelişmelerdir (1995a: 78, vurgu bana ait). İkinci olarak merkezi hükümetin *ulaşım ve haberleşme sistemindeki atılımlarını* aracı unsurların ortadan kalkmasına yardımcı olacak bir gelişme olarak düşünür. Örneğin Tanzimat' tan sonra Osmanlı' ya giren demiryolu ve telgraf sayesinde asayiş az çok sağlanmış, köylü, aracı unsurların egemenliğinden bir ölçüde kurtulmaya başlamıştır (1995a: 177-178, vurgu bana ait). Ulaşım ve haberleşme, ayrıca, derebeylik gibi tamamen sömürü, baskı ve tefecilik üzerine kurulu bir ilişkiler ağından, derebeyliğe göre bu yollara daha az başvuran ağalık gibi bir yapılanmaya dönüşümü hızlandırmıştır⁸ (1995a: 180). 19. yüzyıldan başlayarak

⁸ Avcioğlu, köylü üzerindeki nüfuzları bağlamında bu aracı unsurlar arasında ayrım yapar. Her şeyden önce derebeyi, ağadan farklıdır. Ağa, köylü üzerindeki nüfuzunu angarya, cizye gibi ekonomi dışı faktörlere değil, ekonomik faktörlere dayandırır, topraksız veya az topraklı köylüyü ortakçı ve yarıcı olarak toprağında çalıştırır, ayrıca borçlandırma yöntemiyle kendisine bağımlı yapar. Derebeyi ise köylü üzerindeki nüfuzunu tesis etmek için angarya dahil ekonomi dışı araçlara başvurabilir (1995a: 179).

hükümete karşı çıkan “derebeylerini temizleme” ve daha düzenli bir idare kurma çabaları, ulaşım ve haberleşmede sağlanan kolaylıklarla daha başarılı sonuçlar vermeye başlamıştır (1995a: 180). Ancak iletişim araçları –Avcıoğlu haberleşme araçları der- ve ulaşımın da katkıda bulunduğu bu merkezileşme çabalarına rağmen, devlet ile toplum arasındaki etkileşimi engelleyen araçlar tamamen kaybolmamış, Avcıoğlu’nun deyiimiyle “köylü, derebeylerin ve mültezimlerin elinden kurtulamamıştır.” (1995a: 177-178).

Avcıoğlu, aracı unsurların tamamen ortadan kaldırılamamasının nedenlerini, bu unsurların toplum üzerinde yerleşmiş ve artık neredeyse *katılaştırmış egemenliklerine* ve devletin/aydınların bırakmış oldukları *boşlukları doldurmalarına* bağlar. Bir başka neden, aracı unsurların yüzyıllardan beri merkezi iktidarın boşluğu doldurmaları sebebiyle halkın merkezi iktidar yerine bu odaklara daha fazla *güvenmeleridir*. Yönetenlerin ve yönetenlerle aynı anlayışı paylaşan bazı aydınların halka ulaşma yönündeki çeşitli çabalarına rağmen, yüzyılların getirdiği birikim ve toplumsal yapıdaki aracı unsurların rolleri, bu girişimleri tam başarıya ulaştıramamıştır. Bunun sancıları Kurtuluş Savaşı’nda dahi yaşanmıştır. Avcıoğlu’na göre, uzun yılların getirdiği güvensizlik ortamında yaşam mücadelesi veren köylüler, orduya, devlete, hükümete güvenden ziyade tefeciye, eşrafa ve derebeyine güvenmiş, onların peşinden gidebilmiş, sözlerine inanabilmiştir. Hatta “İttihatçı gâvur” diye yürütülen yoğun propagandaların etkisi altında, birçok köylü, milliyetçi subay ve aydına karşı düşmanlık beslemiştir (1995a: 281, vurgular bana ait). Yakup Kadri’nin *Yaban*’ı bu aydın-halk kopukluğunu anlatır (1995a: 282).

Kurtuluş Savaşı sırasında işgalci güçler, aydın-halk kopukluğundan kendi adlarına yararlanmasını bilmişlerdir. Örneğin, İtalyanlar işgal ettikleri yerlerde özellikle eşrafla iyi iletişim kurma yöntemlerine girişmiştir. Avcıoğlu, Tayip Gökbilgin’in *Milli Mücadele Başlarken* isimli eserine dayanarak, İtalyanların propaganda sayesinde Burdur, Isparta ve civar yerlerde dahi “havayı lehlerine çevirme”yi büyük oranda başardıklarını belirtir. İtalyanlar, “zayıf noktaları idari ve sosyal durumumuzu iyi bilmektedir” ve “Halk üzerinde nüfuzlu olanları birer suretle celbetmektedirler.” (1995a: 287). Bu tür “propagandalar” halk ile devlet arasındaki aracı unsurlar üzerinde etkili olabilmıştır. Öyle ki, Avcıoğlu’nun, Erol Ulubelen’in *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye* başlıklı çalışmasına yaptığı atıfa göre, eşraf, zaman zaman ulusal mücadele yanlılarını işgalci güçlere şikayet etmiştir. Örneğin büyük bir Orta Anadolu ilinin 27 köyündeki eşraf, 28 Ekim 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserine Kuvay-i Milliye’yi şöyle şikayet eder: “Milli Kuvvetler adı altında bir grup, Müslüman ve Hıristiyanları öldürmektedir. Hayvanlarımızı elimizden alıyorlar, telgraf hatlarımızı kesip bizim sizlere haber vermemizi önüyorlar.” (1995a: 287). İzmir’in işgali sırasında yaşanan olayların Türklerin Yunanlılara karşı giriştiği “mukavemet” yüzünden

başladığı şeklindeki Rum propagandasına, özellikle eşrafın inanması bir başka örnektir. Bu tür propagandalar aracılar üzerinde öylesine etkili olmuştur ki, örneğin Tire'nin yaşlı müftüsü Hacı Mehmet Efendi Yunanlılara karşı koyulmaması yönünde bildiriler yayınlamıştır (1995a: 297-298).

Mustafa Kemal ise eşraf üzerinde kaymakam, vali gibi idarecilerin etkisini bildiğinden, Anadolu'ya ayak basar basmaz “telgraf başında giriştiği psikolojik bir savaşla mücadele aleyhtarı idare adamlarının tasfiyesine büyük önem vermiştir.” (1995a: 299). Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nı, kaymakam ve valiler dışında, halk üzerinde nüfuzunu bildiği aşiret reislerine, eşrafa ve din adamlarına dayanarak yürütebilmiştir (1995a: 311-312). Avcıoğlu, aydınların halka doğrudan ulaşma güçlüklerini, halk üzerinde nüfuz sahibi kimseler üzerinde niçin ısrarla durduklarını, Şevket Süreyya Aydemir'in *Tek Adam* yapıtına dayanarak anlatır:

O devrin Anadolu'sunda eşraf, yani mahalli ileri gelenler, halkın sözcüleri durumundaydılar. Gerçi bu sözcülük, hemen her yerde bir tahakküm vasıtası oluyordu. Ama Osmanlı Anadolusunda aydınlar henüz ön planda görünecek kadar güçlü değillerdir. Eşrafın önünde daima mahallin uleması, yani başta müftü olmak üzere sarıklı hocalar, şeyhler görünürdü. Bunlar da eşrafın sözcüleri durumundaydı. Diğer aydınlar ister istemez eşraflarla iyi geçinmek durumundaydılar. Zaten bu aydınlar, nihayet şehir ve kasaba okuryazarlarından ibarettir. Mustafa Kemal de, gerek ilk defa Havza ve Amasya'da, gerekse daha sonra ve bütün milli hareket boyunca diğer şehir ve bölgelerde halkın öncüleri olarak elbette ki eşrafla karşılaştı. Mahalli aydınlar bu eşraf-ulema tabakasının içinde, nadir olarak önünde, halk hareketinin aktif unsurları oldular (1995a: 314, vurgu bana ait).

Avcıoğlu'na göre, Kurtuluş Savaşı'nın bu aracı unsurlara dayalı olarak yürütülmesi, sonraki yıllarda sağlam temellere dayalı “devrimci potansiyelin” hayata geçirilmesine engel olmuştur (1995a: 504). Devlet-halk etkileşiminde araya giren bu unsurlar, Türkiye'de Cumhuriyetin ilk yıllarındaki pek çok devrimci atılımları önlemiştir. Toprak reformu ve Köy Enstitüleri gibi hareketler “tefeci tüccarı, ağası, şeyhi, kompradoru ve tutucu bürokrati ile, kurulu düzenin kudretli güçlerinin, demokrasinin gerçekten işleyişini engellemeleri, azınlıktaki milliyetçi-devrimci kadronun ülkücü çırpınışlarını sonuçsuz bırakmıştır.” (1995a: 502). Celali isyanlarından itibaren “can güvenliği” endişesiyle dağınık ve uzak yerleşme noktalarına çekilen köylü ise hareketsizdir ve geleneksel düzenin egemen sınıflarına sığınmıştır. Köylüler, kapalı ve dağınık yerleşim birimlerinde yöneticilerin eylemlerine karşı “pasif” ve “güvensiz”dirler. Bu nedenle yöneticiler, geleneksel düzenin egemen sınıflarına dayanarak halka ulaşmaya ve devrimleri gerçekleştirmeye çalışmıştır (1995a: 505). Ancak eşrafa dayanılarak gerçekleştirilen devrimler sadece “üst-yapı” devrimleri

olarak kalmaya mahkumdur ki, Genç Cumhuriyet'teki gelişmeler buna işaret eder. "Ortaçağ'dan kalma eşraf "demirperdesi" kırılarak köylü kitlesine ulaşamamıştır. Bunun da başlıca nedeni, "bugün" ağırlıklarını gittikçe hissettirmeye çalışan işçi ve köylü kitlesinin, o günlerde –tarihsel şartlar yüzünden- hareketsiz ve tepkisiz oluşudur. Tutucu eşraf desteği ile devrimcilik olumsuz sonuç yaratmıştır (1995a: 507).

Avcıoğlu'na göre çok partili rejim, devlet ile toplum arasında aracı olan şeyh, ağa, bey ve tefeci tüccarların yükselişleriyle sonuçlanmıştır. Bunlar sadece DP içinde değil, CHP içinde de sivrilmişlerdir. Hatta onların bu güçleri, örneğin Hasan Ali Yücel'in *Ulus*'ta yazı yazmasını yasaklayacak boyuta kadar varmıştır (1995b: 523).

Avcıoğlu, aracı güçlerin her iki partide güçlerini artırmalarının nedenleri konusunda, o tarihlerde Doğu Anadolu üzerine çalışmaya yeni başlamış olan İsmail Beşikçi'ye atıf yapar ve onun görüşlerini benimser:

Atatürk Üniversitesi'nde Doğu bölgesinin toplumsal yapısı ile ilgili araştırmalar yapan genç bir bilim adamının [İsmail Beşikçi'nin] sözleriyle, "1945 tarihinde, yani çok partili siyasal rejime geçişle birlikte, ağalar ve şeyhler iki yandan birden kuvvet almışlardır. Birincisi, oy mekânizmasının kitlelere verilmesiyle birlikte halkın değer kazanması, ağa ve şeyhin halk üzerindeki geniş nüfuzlarını kullanarak siyasal partiler için rey kaynağı haline gelmeleri, dolayısıyla siyasal iktidar için kıymetli bir kişi olmaya başlamaları, ikincisi de siyasal iktidarın lütuflarına da mahzar olmaya başlayan ağa ve şeyhlerin halk önünde büsbütün kudretli kişiler haline gelmeleri." (Avcıoğlu, 1995b: 529).

Ancak Avcıoğlu, çok partili rejimin devlet-toplum etkileşimine katkıları da yaptığına inanır. Ona göre çok partili hayatın genel oy ve partiler arası rekabet ilkesi, iktidarın işçi ve köylülere karşı daha popülist politikalar izlemesine yol açmıştır. Avcıoğlu'nun deyişiyle, "jandarma baskısı azalmış, idare adamları ve fabrika müdürleri işçi ve köylüye daha yumuşak davranmak zorunda kalmıştır. Politikacılar, köyleri ziyaret eder olmuşlardır. İşçi ve köylüye bazı tavizler verme yoluna gidilmiştir. "Kitle" bu sayede, "vatandaş olma" duygusunu az çok duyabilmişlerdir." Bu anlamda çok partili hayat, ileri bir hareket olarak gözükür; ancak prekapitalist düzenin kalıntılarını taşıyan bir toplumsal yapıda genel oy, bey, ağa, şeyh (1995b: 531) tefeci, tüccar gibi egemen sınıfları tasfiye edecek yerde, onları güçlendirmiştir (1995b: 532).

Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*'nin ilk cildinde, daha önce belirtildiği gibi, araçlardan kurtulmak için Türk tarihinde merkezileşme ve ulaşım/haberleşme alanındaki gelişmeleri tespit eder. Yapıtının ikinci cildinde merkezileşmenin hayata

geçirilmesinin altını tekrar çizer. Halk ile devlet arasındaki iletişimi engelleyen aracı unsurları ortadan kaldırmanın yolu olarak, ordu ve aydınlardan oluşan ve kendisinin “zinde güçler” veya “milliyetçi-devrimci” olarak nitelediği kesimlerin iktidar olmasını gerekli görür. Bunlar, toprak reformu gibi radikal veya halkın çıkarlarını halka öğretecek yolları seferber etmek gibi görece daha evrimci yöntemlerle aracı unsurları ortadan kaldıracaktır. Ancak Avcıoğlu, eğitim ve öğretime, yapısal değişiklikler kadar belirleyici rol biçmez; siyasal iktidarın, öncelikle, halkın eğitim ve öğretimi bir ihtiyaç olarak hissetmesine olanak verecek alt yapısal koşulları hazırlamasının gerekliliğini savunur (1995b: 678 vd.; 1003). Buna karşın, *Yön*'de, 1962'de yayımlanan bir makalesinde “halk ile devlet arasına giren araçlar nasıl ortadan kaldırılabilir” sorusunu şöyle yanıtlar: “Anayasanın tanıdığı haklardan faydalanarak teşkilatlanmakla ve halk efkârını aydınlatmakla.” O'na göre bu unsurların güçleri, oyunlarını kapalı ve rejim içinde gizlilikle yürütebilmelerinden kaynaklanmaktadır. Onların bu oyunları kamuoyuna duyurulduğunda, güçlerinin büyük bir kısmını kaybedeceklerdir (Aktaran Özdemir, t.y.: 81).

Görüldüğü gibi Avcıoğlu'nun bu konudaki çizgisi *Türkiye'nin Düzeni*'nde daha radikal bir niteliğe geçmiştir. Aslında bu, son noktada da değildir. *Türkiye'nin Düzeni*'nin basılmasının ardından 1969'da başladığı ikinci dergicilik deneyimi olan *Devrim*, yazarın giderek radikalleşen çizgisinin son halkasını oluşturur. Avcıoğlu, *Devrim* ile birlikte çizgisini *Türkiye'nin Düzeni*'nin ötesine taşımıştır (Özdemir, t.y.: 37).

KÖYDE İKTİDAR VE İLETİŞİM

Avcıoğlu, Türkiye'de yapılan çeşitli monografilerden yararlanarak Türk köylerindeki iktidar ve iletişim yapısının o günkü durumunu, “gürültü unsurları”nın kaybolmayan işlevleriyle birlikte ele alır. Mübeccel Kıray'ın teksir halinde basılmış bir saha araştırması bu monografiler arasındadır.⁹ Avcıoğlu, Kıray'ın bu çalışmasına, kendi yorumlarını da katarak Türkiye köylerindeki iktidar ve haberleşme ilişkisini, Türkiye'nin geri kalmışlık sorunu ve gelişmesi çerçevesinde ele alır.

Buna göre kapalı bir köy yapısında aşiret reisi, imam ve onların birinci dereceden akrabaları köylü üzerinde en fazla otoriteye sahiptir. Örneğin, Çukurova'nın Oruçlu köyünde aşiret reisinin muhtar olan genç oğlu, köy işlerinde sözü fazla geçmemesine karşın, köyün dış dünya ile bağlantısında öne çıkar. Avcıoğlu'nun belirttiğine göre muhtar, köyün gelişme aşamasında ilçedeki yetkililerle “temas kurmak yollarını”

⁹ İlk olarak 1971 yılında basılan bu monografi, Mübeccel Kıray'ın *Toplumbilimi Yazıları* (1982) eserinde yayımlanmıştır.

bildiği için köylü üzerinde nüfuz kurmada önemli bir avantaja sahiptir (1995b: 634). İletişim, böylece, nüfuz sahibi olmanın bir aracı olarak önemli işleve sahiptir. Ama iletişim, aynı zamanda köydeki nüfuzlu kimselerin etkilerini azaltmaktadır. Şöyle ki “kasabada iş görmesini, kredi istemesini, tarım memuru ile temas kurmasını ve hatta eğlenmesini bilen genç nesil, eski liderlerin otoritesinden kurtulmaktadır. Böylece eski liderler, köylülerin dışarıyla iletişim kurma –Avcıoğlu, “bağlantı” ve “temas” kurma ifadelerini kullanır- tekellerini yitirirler. Gelgelelim bu tip köylerde önemli yapısal değişiklikler olmadığı için, köylüler üzerinde etkili olabilecek yeni kişiler henüz ortaya çıkmamıştır (1995b: 634-635).

İkinci tip köy “geçiş halinde” olan Karacaören’dir. Oruçlu’da olduğu gibi aşiret reisi burada da köylülerin yaşamları ve ilişkileri üzerine egemendir (1995b: 636). Şehre yerleşen yeni zenginleşmiş bir köylü, köylülere kredi verme, köyde ortaklığa girme, işgücünü kiralama ve köyün dışarı ile temasını, denetimini elinde bulundurma gibi yollarla, köydeki eski iktidar sahiplerinin köylüler üzerindeki nüfuzlarını kırmaya başlamıştır (1995b: 637). Ancak köydeki eski nüfuz sahiplerinin köylüler üzerindeki egemenlikleri tamamen kaybolmamıştır. Köylüler üzerinde nüfuz kurmak bağlamında eski ve yeni iktidar sahipleri arasında bir karşıtlık ilişkisi yaşanmaktadır (1995b: 637).

Üçüncü köy tipi, pazar için üretim yapan Yunusoğlu ve Sakız köyleri örneğinde açıklanır. Buralarda makineli tarım başlamıştır, toprak sahibi ve işçi arasındaki sınırlar belirginleşmiştir. Köylerdeki işçiler üzerinde büyük toprak sahipleri egemendir (1995b: 639). Çoğu toprak sahibinin işçilerle “doğrudan doğruya teması yoktur.” Bu işlevi, toprak sahiplerini temsilen aracılar yerine getirirler (1995b: 639). Ücretli işgücünün gelişmesi, işçileri arazi sahipleriyle “temasa” geçiren yeni bir mevkinin, “elçi” adı verilen aracılardan oluşmasını sağlamıştır. Elçiler köylülere iş temin eder, “sözlü hizmet mukaveleleri yapar” ve bunlara uyulmasını izler. Bu aracılar, arazi sahiplerinden daha çok köylülerle ilişki içindedirler (1995b: 640). Bu tip köylerdeki büyük arazi sahipleri, 1960’a kadar köylülerin bütün yaşamlarına müdahale edebilirlerken, 1960 sonrasında özel hayatlarına daha az karışmaya başlamışlardır (1995b: 639). Ancak köylüler, büyük arazi sahiplerinin kendi yaşamlarına müdahale edilmesine karşı “örgütlenmiş bir köy içi direnme” sergileyebilmektedirler. Bu direnişin liderleri arasında öğretmen başta gelir. Öğretmen, köylüleri, köy işleri konusunda bilgilendirir, onlara örgütlenme konularında yardımcı olur (1995b: 640).

Türkiye’nin doğusunda yer alan köylerdeki iktidar ve bununla bağlantılı iletişim biçimi, batısında yer alan köylerdeki iktidar ve iletişim biçiminden farklıdır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki köylerde beyler ve ağalar, köylüyü çepeçevre kuşatmışlardır. Köylünün gündelik iletişimini –Avcıoğlu, “haberleşme” der-

yürütebileceği iletişim mekânları dahi onların elindedir. Diğer yandan, iletişimin daha özgür yeşerebileceği, örneğin kahvehanenin dahi ortaya çıkabilmesine olanak verecek bir toplumsal yapı, Türkiye'nin doğusunda mevcut değildir:

[Doğu'daki] Köylerde "kahve" yoktur, yalnız "ağanın odası" vardır. Köylü burada toplanmaktadır. Büyük aşiretler şehirlerde oteller yapmışlardır, aşiret mensubu köylü, şehre inince bu otellerde kalmak zorundadır. (...) Şehirde avukat, parti başkanı ve milletvekili, bey, ağa ve şeyh ailelerinden kişilerdir. (...) Bunlar devlet memurları ve köylü arasında bir "demirperde" kurmuşlardır. Yüksek memurlar onların politik baskısı altındadır (1995b: 661).

Avcıoğlu, Samet Ağaoğlu'nun "Doğu İlleri" başlıklı *Son Havadis*'te yayımlanmış 19 Ekim 1967 tarihli bir yazısına atfen, ağaların, beylerin ve diğer aracılardan halk üzerindeki nüfuzunun, devletin işlevlerini tam yapamamasından kaynaklandığını belirtir. Bu boşluğu aracılardan doldurmaktadır. Avcıoğlu'nun aynı yazıdan alıntılıdığı, Doğu'da genel valilik ve komutanlık yapmış Abdullah Paşa'nın sözleri, bu gerçeği çarpıcı biçimde özetlemektedir:

Bir hakikati bir türlü kavrayamadık. Bir adam iki efendiye birden hizmet edemez. Ya devlet, ya şeyh ve beyler! Devlet, şeyh ve beylerin bu halka yaptığı hizmetleri aynı surette, aynı kolaylıkla yerine getirmese, elbette şeyhine ve beyine bağlı kalır. Şeyh ve bey mahallindeki haksızlıkları ve meseleleri kendi geleneklerine, inançlarına göre hemen hallediyor. Bize gelince, bir nüfus kağıdı çıkarmak için adamları on gün dağlardan, taşlardan yaya yürüterek şehre getiriyoruz. Şeyh bir koyun hırsızını kendi ölçülerine göre hemen cezalandırıyor. Biz aynı hırsız, koyunu çalınan adamı, şahitleri günlerce yürüterek şehre indirip aylarca süründürüyoruz. Bu halk, şu şartlar içinde elbette şeyhine ve beyine bağlı kalır ve kalacaktır (1995b: 684).

Avcıoğlu'na göre, Cumhuriyet'ten beri şeyh ve beylerin devlet içindeki konumları hayli azalmasına rağmen, yine de köylülerin hükümet kapısındaki işlerinin çözümlenmesindeki işlevleri sürmektedir (1995a: 684). Doğu'da şeyhler, ağalar halk üzerinde halen etkilidir. Bu etkililiği kurmada ve yaymada medreselerin de rolleri bulunmaktadır. Doğu'daki şeyhlerin halen birçok medresesi vardır (1995b: 1167).

Avcıoğlu, Doğu Anadolu'daki düzeni anlatırken, Yiğit Gülöksüz'ün bir seminerdeki ifadesine atfen "komünikasyon" terimini kullanır. Buna göre Doğu'da iki şey ağanın denetimi altındadır: makineli tarım ve "komünikasyon kontrolü". Köylülerin diğer toplum kesimleriyle ve devletle olan ilişkileri bu sınıf tarafından denetlenir. Bu sistem, topluluğun, ağaların ve şeyhlerin denetiminden kopmalarını engellemektedir (1995b:

1163). Dolayısıyla Avcioğlu, iletişime bir sistemin varlığını sürdürmesine yardımcı olacak kadar güçlü bir maddi işlev yüklemektedir.

C. LÜKS TÜKETİM VE İRRASYONEL YATIRIMLAR

Avcioğlu'na göre Türkiye'nin geri kalmasının nedenlerinin üçüncü ayağını, Türkiye'deki birikimin yüksek sınıfların gösterişçi ve verimsiz tüketimlerine gitmesi ve bu tür bir tüketim alışkanlığının medyayla toplumun geniş kesimlerine yaygınlaştırılması yatar. Türkiye'nin hali hazırda gelişmemiş bir ülke konumunu sürdürüyor olmasının nedeni, sermaye yetersizliğinden kaynaklanmaz. Tersine, çok partili rejim sonrası yeterli ve hızlı bir kapitalist birikim görülmeye başlamıştır. Asıl sorun, bu birikimi üretken yatırıma dönüştürememedir. Yüksek sınıflar, sahip oldukları sermaye birikimlerini rasyonel bir planlamanın dışında ve genellikle kendi statülerini birbirlerine ve geniş toplum kesimlerine göstermek amacıyla harcamaktadırlar. Bu tür harcamalar, Türkiye gibi gelişmeye çalışan bir ülke için "lüks tüketim" anlamına gelmektedir. Ama Avcioğlu, aşağıda görüleceği üzere, televizyon gibi bir medyanın bizzat kendisini de, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülke için lüks tüketim sayar.

LÜKS TÜKETİMİN AYNASI VE YAYGINLAŐTIRICISI OLARAK MEDYA

Avcioğlu, Türkiye'deki toplumsal kesimlerin "gösterişçi tüketim" alışkanlıklarını analiz edebilmek için basından yararlanır. Basındaki haber ve yorumlar, işadamlarının ve diğer zengin kesimlerin ulusal gelirden aldıkları payın çoğunu, verimsiz yatırımlara ve yurt içinde ve dışındaki lüks tüketime harcadıklarını göstermektedir:

Türkiye'de, hayatının büyük kısmını yurt dışında geçiren, ikematgahı Avrupa şehirleri olan birçok işadamı türemiştir. Ayrıca, gazetelerin sosyete sütunlarına bir göz atmak dahi, yüksek gelirli ailelerin Türk Parasını Koruma Mevzuatı'nı hiçe sayarak yılın 3-5 ayını yurt dışında, Avrupa burjuvazi ile yarışır bir tempoda geçirdiklerini ve Paris modaevlerinin en son "kreasyon"larıyla Türkiye'ye döndüklerini göstermeye yeterlidir. İsviçre emlak firmaları, Türk gazetelerine villa satış ilanları vermeye başlamışlardır. Bu ilanlar, Türk zenginlerinin dış ülkelerdeki villa taleplerinin önemli bir düzeye ulaştığının belirtisidir (1995b: 991).

Böylece Avcioğlu, medyanın magazin sütunlarını, yüksek sınıfların lüks yaşantılarını yansıtacak bir "ayna" gibi kullanır. Ama Avcioğlu'nun açıklamalarından, Türkiye'de medyanın işlevinin, sadece var olanı "yansıtmak" olmadığı anlaşılır. Medyanın bizatihi kendisi, aynı zamanda gösterişçi tüketimin sembollerinden biridir. Avcioğlu'nun deyimiyle, Türkiye'nin burjuvazisi Batı'nın burjuvazisi ile tüketim

yarışına girmiştir. Pahalı eşyalara ve köşklere, villalara ve apartmanlara büyük kaynak ayrılmaktadır. “Yüzme havuzlu, sinema salonlu, Avrupa döşemeli milyonluk 50 bin villa, sıfır verimli 50 milyar lira yatırım demektir.” (1995b: 994). Aynı şekilde televizyon alıcılarına yönelik talep sürekli artmaktadır (1995b: 834).

Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede sinema salonlu evlere veya televizyon alıcılarına yönelik talep, toplumsal bir ihtiyaçtan mı kaynaklanmaktadır; yoksa bunlar belirli kesimlerin statü sembolü müdürler? Avcıoğlu'nun yanıtı ikincisidir. Televizyon acılıları ve sinema salonlu evlere yönelik harcama biçimi, yüksek gelir gruplarının “statüleri gereği” yaptıkları israfli harcama olarak nitelenebilir (1995b: 994). Ama medya, sadece yüksek gelir gruplarının statülerinin sembolleri olarak işlevselleştirilmez; Avcıoğlu'na göre medya, aynı zamanda, o gösterişin temsiline ve yayılmasına etki eder: “Gazetelerin sosyete sütunlarını dolduran yüzbinlik partiler, milyonluk nişan ve düğünler, pahalı dünya gezileri, Dior elbiseler, yüksek gelir gruplarının israf” görüntüleri arasında yer alır (1995b: 994-5).

Avcıoğlu, eserinin birkaç yerinde televizyon alıcılarını Türkiye gibi bir ülke için lüks tüketim malı olarak görür, bu nedenle televizyona yönelik talebin artmasını olumlu değerlendirmez, sınırlandırılmasını ima eder (1995b: 834). Türkiye’de hazırlanan bir *Kalkınma Planı*’nda “lüks” ve “israf” yönelimli harcamalardan yakınılmış; ancak konu “televizyon”, “otomobil” gibi lüks tüketim ürünlerine geldiğinde bu araçların Türkiye’ye girişlerine izin verilmiştir. Avcıoğlu'na göre, bu çelişki değerlendirildiğinde, plandaki şikayetler “boş”tur (1995b: 996).

Avcıoğlu'nun televizyon alıcılarının Türkiye’ye girişine karşı olması, bu aracın sadece bir statü sembolü gibi kullanılmak istenilmesinden değildir. Televizyon, aynı zamanda gazetelerin sosyete sütunlarını süsleyen gösterişçi tüketim alışkanlarının toplum katmanları arasına nüfuz etmesine, yaygınlaşmasına katkı sağlayacaktır. Böylece televizyon, verimsiz, üretimsiz bir üst sınıfın yaşamını toplumun her kesimine ulaştıran bir araç konumuna gelecektir. Nitekim televizyon alıcılarının Türkiye’ye girişinden sonra “yüksek gelir gruplarının Batılı zenginleri taklit eden yaşantısı orta gelir gruplarına doğru” yayılmaya başlamıştır (1995b: 997). Kamu ve özel kesimdeki ücretli çalışanlar, orta ve ortanın üstündeki serbest meslek sahipleri, Anadolu’da küçük sanat ve ticaretle uğraşanlar, orta çiftçiler, pahalı otomobillere ve dayanıklı lüks tüketim mallarına karşı artan bir talep gösterebilmektedirler. Bu gelişmede iletişim araçlarının rolü vardır. Avcıoğlu, Kalkınma Planı raporundan konuyla ilgili şu alıntıyı yapar:

Şehirlerde, sayı ve çeşit bakımından çoğalan ve hızı artan modern haberleşme araçlarıyla dış alemle sıklaşan ve yakınlaşan ilişkilerin sonucu

yeni tüketim kalıpları benimsenmekte ve buna bağlı olarak refah kavramı ve seviyesi için erişilen kişinin çok üstünde bir istek doğmaktadır. Türk toplumu, gün geçtikçe daha çok ve daha yukarı nitelikteki unsurları kendisinin tabii ihtiyacı olarak görmektedir. (1995b: 997).

Ancak Avcıoğlu, sinema gibi bir medyanın Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin kalkınması açısından olumlu rol üstlenebileceğini eserinin ikinci cildinde vurgular. Avcıoğlu'nun çizdiği kalkınma tablosuna göre, köylerde küçük işletme yapısıyla kalkınmaya gitmek zordur. Ufak işletme "bireyci, dar ve tutucu bir psikolojik yapıya sahiptir. Din sömürücülüğüne ve her türlü gerici eğilimlere açıktır." Bu nedenle küçük işletme yapısı yerine, modern atılımları gerçekleştirecek büyük işletme yapısına gitmek gerekir. Büyük işletme, Avcıoğlu'nun deyimiyile "köylünün zihni yapısını modernleştirmek" açısından gereklidir. Bu modernleştirme çabasında sinemanın, elektriğin, mağazanın katkısı olacaktır (1995b: 112). Dolayısıyla Avcıoğlu, medyanın belirli koşullarda da olsa kalkınma çabalarına yardımcı olabileceği ihtimalini göz ardı etmez. "Telekomünikasyon endüstrisi" sektörünü, belirli sektörlerin önünde görür. *Günaydın*'da 10 Aralık 1974'te yayımlanan Ertuğrul Soysal'ın şu yorumunu aynen alıntılar: "[A]zınlığın kişisel lüks giyim, süs ve tuvalet malzemesi ve mobilyalar, çeşitli tip ve markada otomobiller, acaba tarım gübresi, traktör ve motorü, çelik üretimi, telekomünikasyon gibi endüstrilerin önünde mi gelmektedir.[?]" (1995b: 835).

BÜYÜK ŞİRKETLERİN HALKLA İLİŞKİLER VE REKLÂMCILIK FAALİYETLERİ

Avcıoğlu'nun eserinden dört yıl sonra basılan Herbert Schiller'in *Zihin Yönlendirenler* başlıklı yapıtında belirttiği ayrımdan gidilecek olunursa, halkla ilişkiler ile reklâmcılık birbirinden farklıdır. Halkla ilişkilerde amaç, şirketin bizzat kendisini satmasıyken; reklâmcılıkta amaç, şirketin "ürünlerini" satmasıdır. Schiller, aynı eserinde bu iki faaliyete yönelik ağır eleştiriler getirir, her ikisinin de amacını şu cümleyle özetler: "[İ]çinde bulunduğu toplum için faydalı, kârlı, verimli" olduklarına "insanları inandırmaktır." (Schiller, 2005: 205).

Avcıoğlu, Schiller'in asıl olarak Amerika bağlamında eleştirdiği bu iki faaliyeti Türkiye koşullarında eleştirir; bunları, aşağıda görüleceği gibi, Türkiye için verimsiz ve irrasyonel etkinlikler olarak görür. Ancak, vurgulamak gerekir ki, Avcıoğlu çalışmasında reklâmcılık üzerinde özellikle durmasına ve bu sözcüğü analizinde kullanmasına karşın, halkla ilişkileri ayrıntılı ele almadığı gibi, bu sözcüğü de kullanmaz. Buna rağmen, halkla ilişkiler faaliyetleri içerisine giren bazı olguları, reklâmcılıktan ayırır ve bunları verimsizlik ve lüks tüketim bağlamında eleştirir. Örneğin Avcıoğlu'na göre Türkiye'de bugün devlet ve Amerikan desteği ve

yöntemleri sayesinde oluşan ve büyük kazançlar elde eden “sanayici” etiketli bir kapitalist sınıf, kendisini ve görüşlerini yaymak için seminerler ve konferanslar gibi etkinlikler düzenlemektedir. Bu sınıf, burslar veren bazı kuruluşlarla da ortaklaşa çalışmalara girişmektedir (1995b: 821).

Avcıoğlu, kitabının ikinci cildinde dünyada ve asıl olarak da Türkiye’deki özel şirketlerin reklâmcılık faaliyetlerini ele alır. Buna göre yirminci yüzyılda reklâmcılık, reklâm firmalarının, içlerinde psikolog, sosyolog, psikiyatrist gibi bilim insanlarını tüketicilerin “bilinçaltını etkileme[k]” üzere çalıştırdıkları bir sektör olmuştur (1995b: 980). Oscar Lange’in “Economie Politique” başlıklı eserinden naklettiğine göre, Şikago’da bir reklâm ajansı belli gıda maddelerinin satın alınmasını sağlayacak etkili ikna yöntemini bulmak umuduyla, ev kadınlarının “adet devresini” ve bunun psikolojik sonuçlarını bile incelemiştir (1995b: 960). Avcıoğlu’na göre, bu şekilde bir etkileme faaliyeti içerisinde çalıştırılan bilim insanlarının ve “ihtiyaçların üstünde bir satıcılar ordusunun verimli sayılmasına” olanak yoktur (1995b: 960). Oysa “en iyi beyinler, [bu gibi] verimli olmayan alanlarda harcanmaktadır.” (1995b: 930-931). “Verimli olmayan bu tip insan gücü, toplumun ekonomik fazlasının bir kısmını yutmakta, fakat gerekli (essential) üretime doğrudan doğruya bir katkıda bulunmamaktadırlar.” (1995b: 931). Bilim insanları, aydınlar ve sanatçılar bu gibi üretken olmayan faaliyetlerle uğraşmak/uğraştırılmak yerine üretimin artması ve toplumun gelişmesi için çalışmalı/çalıştırılmalıdırlar (1995b: 981-2).

Avcıoğlu, Türkiye’deki reklâmcılık alanlarındaki gelişmelerin son yıllarda Batı’daki gelişmelere benzer bir yörüngeye girdiğini tespit eder. Gerek reklâmcılık alanında faaliyet gösteren firma sayıları, gerekse kitle iletişim araçlarına verilen reklâmlar artmıştır. 1962 yılına kadar sınırlı sayıda firma “milyonun üstünde” basın reklâm kampanyası düzenlerken, günümüzde sayısı yüzü geçen firma büyük boyutlu ve maliyetli reklâm faaliyetine girmekte, bu yolda basını denetim altına almaya gayret etmektedirler (1995b: 821). Avcıoğlu’nun deyimiyle, örneğin, çok az personel çalıştıran ve bir otobüsü 400-500 bin liraya satan “montaj sanayii”, gazeteleri ve radyoları milyonlarca liralık reklâmla doldurmaktadır (1995b: 827). Çünkü sanayiciler reklâm faaliyetlerini, gelecekteki kârlarını azamiye çıkarmalarının ön şartı gibi görmeye başlamışlardır. Reklâmın maliyete yansıtacağı bilinmesine rağmen, gelecekteki kârlarını düşünen sanayiciler, bugünün satış sıkıntısını çok fazla göz önüne almamaktadırlar (1995b: 871). Sanayiciler, fiyat rekabeti yerine bol reklâma başvurumaktadırlar (1995b: 872).

Sadece sanayiciler değil bankalar da aynı yola gitmektedir. OECD’nin 1967 Raporu’na göre Türkiye’de bankalar arasındaki rekabetin yeni şubeler açmak ve bol reklâm yapmakla sürdürüldüğü yazılıdır (Avcıoğlu, 1995b: 872).

Avcioğlu'na göre reklâmcılık, ekonomik açıdan verimsiz bir faaliyettir. Buna karşın reklâmcılık faaliyetleri sürekli artmaktadır. 1970 başlarında 150'den fazla firma, reklâmcılık sektöründe çalışmaktaydı. Bu alanda, Basın İln Kurumu kanalıyla yürütülen devlet girişimleri dışında, özel reklâm hizmeti yapan büyük kuruluşlar ortaya çıkmıştır. İlanlılık Reklâm şirketi'nin 1969'daki cirosu 28 milyon, Yeni Ajans'ın 22 milyon, Reklâmcılık ve Manajans'ın ise 14'er milyon liradır. 1968 yılında özel reklâm gelirleri 245 milyon liradır. *Hürriyet*'in özel reklmları 1968 yılında 40 milyon lira iken, 1969'da 55 milyon liraya çıkmıştır. Vita ve Sana reticisi Unilever, tek başına 10 milyon liranın üstünde reklâm harcaması yapmıştır (1995b: 873).

Avcioğlu, reklmcılığın üretken olmayan bir hizmet sektörü olması dolayısıyla yaygınlaşmasına eleştiriler getirir. Reklâmcılık ve yüksek sınıfların eğlencelerini lüks tüketim olarak niteler. Yazara göre bu tür verimsiz alanlar milli geliri görünüşte artırır; ancak gece kulüplerinde, lüks eğlence yerlerinde yüksek sınıfların yaptıkları harcamalar ve reklmcılara ödenen yüksek ücretler gerçekte milli geliri azaltır (1005b: 964).

Sonuçta, Avcioğlu'na göre reklâmcılık ve eğlence sektörleri Türkiye'nin kalkınmasına engeldir. Avcioğlu, birçok iktisatçının Türkiye'nin kalkınamamasını sermaye yetersizliğine bağladığını, oysa günümüzde koşulların artık değiştini Türkiye'de yeterli sermaye birikimi olduğunu, asıl nedenin mevcut fazlanın verimli yatırımlara gitmemesinden kaynaklandığını yazar (1995b: 972-973). Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde maddi birikim, verimli yatırımlar yerine "aşırı lüks" yaşantının sembollerine harcanır. Lüks tüketimle ve sefalet yan yana bulunur (1995: 976). Bu lkeler kalkınmak istiyorlarsa mutlaka lüks tüketime akan gideri verimli alanlara kanalize etmenin yöntemlerini bulmaladırlar. Avcioğlu, lüks tüketime ve verimsiz alanlara akan birikimleri verimli alanlara aktarmanın yöntemini şöyle açıklar: "Memleketin siyasi-ekonomik sistemine göre, oranları ve rolleri değişmek üzere, ikna ve teşvik ve nihayet zorlama yolları ile varlıklı zümreler, gelirlerinin önemli bir kısmını yatırımlara yöneltmeye itilebilirler." (1995b: 977).

SONUÇ

Avcioğlu'nun Türkiye'nin geri kalmışlığının nedenlerine ve çözümüne dair ortaya koyduğu görüşler, büyük oranda iletişimin inceleme alanına girmektedir. Ulaşım yollarından aracı unsurlara, reklâmcılık gibi irrasyonel faaliyetlere kadar Avcioğlu'nun vurguladığı hususlar, Türkiye'nin geri kalmışlığında iletişimin yerini anlamaya katkı yapar.

Avcioğlu'nun ulaşım sisteminin maddi sonuçlara yol açtığına ilişkin açıklamalarını, dışsal ve içsel boyut açısından ayırmak gereklidir. Dışsal bağlamda ele alındığında

Avcioğlu, ulaşım sisteminde Batı lehine olan dönüşümün Osmanlı'nın çöküşünün niteliksel belirleyicisi olduğuna inanır. Ancak, ulaşım sisteminin dönüşümü kendiliğinden olmaz, ihtiyaçlar ve somut maddi koşullar böyle bir değişime neden olur. Batı açısından ulaşım yollarının değişimini zorunlu kılan ihtiyaç, açık denizlere açılmaya uygun coğrafik konuma sahip olmanın da getirdiği avantajla Batı'nın, ticaret yollarına sahip olan Doğu'ya bağımlı olmaktan kurtulmak istemesidir. Batı, Doğu'daki ticaret yollarının egemenliğini, yeni ticaret yolları arayışıyla kırmak istemiştir. Böyle bir arayış, ulaşım yollarının dönüşümü biçiminde meyvesini vermiş, açık denizler sayesinde ticaret yolları Batı lehine değişmiştir. Batı lehine başlayan ticaret ve onun sonucunda oluşan birikim ise, Osmanlı'nın çöküşünün niteliksel anlamda belirleyicisi olurken, Batı'nın da niteliksel anlamda gelişmesinin “asıl itici kuvveti” olmuştur.

Tarihsel bağlamda dışsal açıdan ulaşım sistemine böyle hayati bir rol veren Avcioğlu, köylerde yapılan çeşitli monografilerden yola çıkarak günümüze geldiğinde ise, aynı merkezi rolü iç ulaşım yollarına ilişkin vermez. Doğu Anadolu'ya ilişkin açıklamalarında bile ulaşım –ve haberleşme- sisteminin gelişmemişliğinin bu bölgedeki prekapitalist ilişkilerin halen yaşanıyorsa olmasında bir “payı” olduğunu belirtir, tüm nedeni ulaşım ve haberleşme sistemine bağlamaz. Ulaşım ve haberleşme sistemi, bu bölgenin geri kalmışlığının görüngüsüdür ve kısmen nedenidir. Doğu Anadolu dışındaki köy monografilerinden yararlandığı açıklamalarında da Avcioğlu, köylerdeki ulaşım ve haberleşme sisteminin sınırlılığının köylerin gelişiminde niteliksel değil, sadece gelişimin hızı bakımından etki yaptığını belirtir.

Avcioğlu'nun Türkiye'nin geri kalması ve kalkınamamasındaki sorunu dışsal ve içsel boyutta gördüğü anlaşılır. Ancak asıl başlatıcı güç dışsal olmuştur, içsel boyut bunun tarihsel süreç içindeki yansımalarıdır. Dışsal nedenler yukarıda belirtildiği gibi ulaşım yollarının değişmesiyle başlayan, sömürgecilikle süren ve sanayi devrimiyle pekişen Batı lehine birikim ve aynı nedenle Doğu'nun çöküşü biçiminde özetlenebilir. İçsel nedenler ikiye ayrılabilir. İlki, devlet-toplum arasındaki iletişimi engelleyen ve toplum üzerinde nüfuz sahibi olan aracı veya bu makalede Shannon ve Weaver'in matematiksel iletişim modelinden esinlenerek “gürültü unsurları” adını verdiğim toplum kesimleridir. Avcioğlu, bazen bunlara, “tutucular koalisyonu” der. Gelişme için bu aracı güçlerin mutlaka kaldırılmaları gerektiğinin altını çizer. Avcioğlu'na göre, araçları ortadan kaldırmada, gerek “ulaşımın” (fiziksel iletişimin) gerekse “haberleşmenin” (kitle iletişimi, sözlü ve yazılı iletişim gibi iletişim türleri) belirli oranda etkisi olabilir. Örneğin, Tanzimat sonrası merkezileşme sürecinde telgraf ve demiryolu, aracı güçlerin toplum üzerindeki nüfuzlarının azalmasında etkili olmuş teknolojilerdir. Cumhuriyet döneminde Türk köylerinde yapılan sosyolojik araştırmalarına kanıtladığı üzere, köylerin ulaşım yolları aracılığıyla dışarıya bağlanması buralardaki yerel güçlerin köylüler üzerindeki nüfuzlarını azaltmaktadır.

Diğer yandan Türkiye'nin doğusundaki aracılar, sahipleri oldukları köy odaları gibi iletişim mekânları aracılığıyla köylüler üzerindeki iletişimsel denetimi büyük oranda sağarlarken, aynı denetimi kahvehane gibi ticari ve görece özerk mekânlarda temin edememektedirler. Kahvehaneler, ağaların ve beylerin bu denetimlerini kırmada etkin işlevler görmektedirler. Kudret Emiroğlu'nun da belirttiği gibi (2000: 193) Avcıoğlu, "Kahvehanenin varlığını toplumsal gelişmişliğin ölçütü olarak kullanan, köy, ağalık, aşiret bağlamında değerlendiren" birkaç yazardan birisidir.¹⁰

Türkiye'nin geri kalmasındaki ve gelişmemesindeki ikinci içsel neden, bu "tutucular koalisyonunun" bir parçası olarak da nitelendirilebilecek olan yüksek gelirli ve lüks tüketime meraklı sınıfların verimsiz ve rasyonel olmayan harcamalarıdır. Belirtilen bu noktada Avcıoğlu ile Ülgener'in aynı çizgiyi paylaştığı görülür. Ülgener de, tıpkı Avcıoğlu gibi, Batı ile Doğu arasındaki asıl ayrımı, üretici enerjiyi rasyonel bir şekilde değerlendiren Batı'ya karşılık, aynı enerjiyi verimsiz, savruk bir şekilde ve gösteriş amaçlı harcayan Doğu olarak koyar. Avcıoğlu, bu bağlamda reklâmcılık ve halkla ilişkiler gibi faaliyetleri Türkiye için irrasyonel görür. Batı'da kapitalizmin varlığını sürdürmesinin neredeyse rasyonel bir koşulu haline gelmiş olan reklâmcılık ve halkla ilişkiler, böylece, Avcıoğlu'nun algılamasında Türkiye için verimsiz, tüketimi teşvik eden, gelişme ve kalkınmayı engelleyen irrasyonel faaliyetler olarak yerlerini alır.

Avcıoğlu, Türkiye'nin kalkınması için siyasiler tarafından medyanın verimli ve yararlı kullanılması faaliyetlerine birincil rol vermez, çünkü "ilericiler koalisyonu" adını verdiği devrimci yapılanmanın toplumun geri kalmış nesnel koşullarını değiştirmedikçe, toplumu eğitime ve bilgilendirme etkinliklerinin çok etkin olacağına inanmaz. İkisinin buluşması gerekmektedir. Öncelik sıralamasına bakıldığında televizyon gibi pahalı bir teknolojinin girmesi yerine, daha üretken yatırımlara yer verilmelidir. Buna karşın, geri kalmış yerlerde kurulacak modern işletmelerde, sinema ve basın gibi kitle iletişim araçları eğitim, öğretim ve kalkınma projelerine yardımcı olmak amacıyla kullanılabilir. Bu araçlar, bir statü sembolü olarak veya gösterişçi tüketimi yaygınlaştırmak amacıyla değil, ülkenin özgün ihtiyaçlarına ve kalkınmasına hizmet etmek amacıyla kullanılmalıdırlar.

¹⁰ Kahvehane-köy odası ayrımı ve köylerdeki iletişim mekânlarının toplumsal gelişmişlikle ilintilerini göstermek açısından kapsamlı bir çalışma için bkz. Öztürk, 2006.

KAYNAKLAR

- Abadan, Nermin (1960) "Kütle Haberleşme Vasıtaları", SBFD, 15 (1), ss. 132-156.
- Alemdar, Korkmaz (1982) "Tarih ve İletişim", *İletişim*, S.2, ss. 1-9.
- Alpay, Şahin (1969) "Türkiye'nin Düzeni Üzerine", *Aydınlık*, S. 12, Ekim 1969, ss. 448-477.
- Avcıoğlu, Doğan (1995a) *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*, C.1, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Avcıoğlu, Doğan (1995b) *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*, C.2, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Berkes, Niyazi (1977) *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yay., İstanbul.
- Berkes, Niyazi (2002) *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- Boran, Behice (1942) "Köyde Sosyal Tabakalanma", *Yurt ve Dünya*, Mayıs 1942, C. 3, S. 17, ss. 123-128.
- Briggs, Asa ve Burke, Peter (2004) *Medyanın Toplumsal Tarihi*, Çev. İbrahim Şenel, İzdüşüm, İstanbul.
- Cem, İsmail (1977) *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem, İstanbul.
- Cengiz, Ertan (1969) "Teorisiz Bir Devrimci", *Emek*, S. 8, 11 Ağustos, ss. 8-11.
- Emiroğlu, Kudret (2000) Trabzon'da XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kahvehane ve Kitabevi Bağlamında Toplumsal Tabakalanma, Kültür ve Siyaset", *Kebikeç*, S. 10, ss. 187-222.
- Erdoğan, İrfan ve Alemdar, Korkmaz (2002) *Öteki Kuram*, Erk, Ankara.
- Kıray, Mübeccel (1982) "Sosyo-Ekonomik Hayatın Değişen Düzeni: Kendiliğinden: Dört Köyün Monografik Karşılaştırılması" [Sosyo-Ekonomik Hayatının Kendiliğinden Değişen Düzeni: Dört Köyün Monografik Karşılaştırılması, S.Ö.], *Toplumbilim Yazıları* içinde, G.Ü.İ.İ.B.F. Yay., Ankara, ss. 133-157.
- Küçükömer, İdris (1994) *Düzenin Yabancılaşması*, Bağlam Yay., İstanbul.
- Lewis, Bernard (1993) *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu, 5. Baskı, Ankara.
- Mardin, Şerif (1994) "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre ilişkileri", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* içinde, (Edt.) Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, 4. Baskı, İletişim, İstanbul.
- Mcquail, Denis ve Windahl, Sven (2005) *İletişim Modelleri*, Çev. Konca Yumlu, 2. Baskı, İmge, Ankara.
- Migdal, Joel S. (2001) *State in Society: Studying New States and Societies Transform and Constitute One Another*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Oskay, Ünsal (1969) *Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş*, SBF, Ankara.
- Otyam, Fikret (1983) "Doğan Avcıoğlu ile Bir Konuşma", *Cumhuriyet*, 5 Kasım.
- Özdemir, Hikmet (t.y.) *Doğan Avcıoğlu: Bir Jön Türk'ün Ardından...*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Öztürk, Serdar (2006) *Cumhuriyet Türkiyesinde Kahvehane ve İktidar (1930-1945)*, Kırmızı, İstanbul.
- Schiller, Herbert (2005) *Zihin Yönlendirenler*, 2.Baskı, Pınar, İstanbul.
- Sirmen, Ali (1983) "Bir Yurtsever", *Cumhuriyet* 8 Kasım.
- Thornburg, Max Veston (1950) *Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidî*, Ankara.
- Türkdoğan, Orhan (1970) *Sosyo-Ekonomik Sistem Tartışmaları*, Atatürk Üniversitesi İşletme Fak. Araştırma Enstitüsü Yayını, Erzurum.
- Ülgener, Sabri F. (2006) *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der'in Yayınları, İstanbul.